

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

CHARAKTERISTIKA ČASOPISU *MALÝ ČTENÁŘ* V LETECH 1882-1895
(Characteristic of magazine *Malý čtenář* 1882-1895)

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Věra Brožová
Autorka bakalářské práce: Gabriela Křest'ánová
Oudoleň 128, 582 24

Obor studia: Specializace v pedagogice – český jazyk a dějepis se
zaměřením na vzdělávání
Typ studia: prezenční
Rok dokončení bakalářské
práce: 2011

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

Praha
12. 6. 2011

1. ÚVOD - METODIKA.....	5
2. POČÁTKY <i>MALÉHO ČTENÁŘE</i> – SPOLEČENSKÁ SITUACE KONCE 19. STOLETÍ.....	7
3. POEZIE V PRVNÍCH ŠESTI ROČNÍCÍCH <i>MALÉHO ČTENÁŘE</i>	12
3. 1. Symbol vlasti v poezii.....	12
3. 2. Víra v Boha v poezii	13
3. 3. Příroda v poezii.....	14
3. 4. Konkrétní podoby poezie prvních šesti ročníků.....	15
Básně Bohdana Ladislava Tyšlera	15
Básně Bohumily Klimšové.....	16
Básně Karla Václava Raise	16
Básně Adolfa Heyduka	18
4. POEZIE OD SEDMÉHO ROČNÍKU DO ROKU 1895.....	20
Hry dětí se zvířaty a tvorba Růženy Jesenské	21
Říkadla Josefa Kožíška	21
Básně Elišky Krásnohorské.....	22
Básně Adolfa Heyduka	23
Básně Františka Serafinského Procházky	23
Básně Josefa Václava Sládka	24
5. ČLÁNKY ZÁBAVNÉ V PRVNÍCH ŠESTI ROČNÍCÍCH <i>MALÉHO ČTENÁŘE</i>	25
5. 1. Bajky	25
5. 2. Pohádky.....	26
6. ČLÁNKY ZÁBAVNÉ OD 7. ROČNÍKU <i>MALÉHO ČTENÁŘE</i>	30
6. 1. Příběhová próza s tematikou dětského života	30
Rodina v příběhové próze s dětskými hrdiny	31
Škola jako dějiště příběhů s dětskými hrdiny	31

Hra a její umístění v příběhové próze	32
Dívčí hrdinky v povídkách pro děvčata	33
Prostředí venkovské školy a chlapečtí hrdinové.....	37
6. 2. Dobrodružná povídka	38
Cesta jako dobrodružství.....	39
Hrdinové v dobrodružné próze.....	40
Dobrodružná próza v domácím prostředí.....	41
Dobrodružný příběh <i>Mořem i pevninou</i>	42
Život obyvatel exotických zemí v dobrodružné próze.....	43
6. 3. Dějepisná povídka	45
Dějepisná povídka Karla Václava Raise	46
Dějepisná povídka Václava Špačka.....	48
Dějepisná povídka Aloise Jiráska.....	49
7. VÝCHOVNÉ ČLÁNKY V <i>MALÉM ČTENÁŘI</i>	51
7. 1. Populárně–naučné články	51
Příroda v populárně naučných člancích	51
Populárně naučné články o cizině.....	52
Populárně naučné články o významných osobnostech	52
7. 2. Faktografická literatura v <i>Malém čtenáři</i>	53
Přírodopisné a zeměpisné obrázky	53
Cestopisy	54
8. ROZMANITOSTI.....	56
9. ZÁVĚR.....	57
RESUMÉ.....	58
RESUME.....	58
PRAMENY A LITERATURA.....	60

1. ÚVOD - METODIKA

Charakterizovat časopis obnáší seznámení se s jeho zakladateli a přispěvateli, dále se základnou čtenářů, cílem, s jakým byl tvořen, a samozřejmě s dobou, ve které vycházel. Časopis *Malý čtenář* byl vytvořen pro děti. Je nutné si uvědomit, že děti však netvoří jednolitou skupinu. Časopis se postupně proměňoval a zaměřoval se na děti staršího školního věku. Pokud měli spisovatelé tvořit pro děti a mládež, musely tomu také odpovídat žánry, které byly v časopisu využity. Jedná se o dost širokou škálu, ze které jsem vybrala dle mého mínění ty typické a zajímavé příspěvky, které utvářely charakter časopisu. Samozřejmě vše se muselo podřizovat také tomu, že jednotlivé žánry jinak působí v literatuře pro dospělé, jinak v dílech pro děti. Velmi důležitým kritériem pro charakterizování časopisu byla doba jeho vzniku. Nejen že jsem musela počítat s rozvíjející se českou literaturou pro děti, zabývala jsem se i společenskými a politickými okolnostmi na konci 19. století. Nevěnovala jsem se tedy pouze osudům jednoho časopisu, do jisté míry jsem zkoumala vztah spisovatele (mnohdy zároveň učitele) a dítěte na konci 19. století.

Mým cílem se stalo i pochopení literatury pro děti a mládež 80. a 90. let 19. století prostřednictvím jednoho z nejčtenějších časopisů. V jeho vysloveně výchovných tendencích jsem se pokoušela zachytit a případně i zhodnotit ty umělecké. Časopis vycházel v letech 1882-1941, bylo by tedy příliš rozsáhlé a v mé práci povrchní, abych hodnotila celou dobu jeho existence. Zajímaly mě jeho počátky spojené s národním patosem a učitelským působením. Sledovala jsem z dnešního hlediska významnější spisovatelské osobnosti, které do něj přispěly. Dobu, na kterou jsem omezila charakteristiku časopisu, jsem vybrala od roku založení časopisu (1882) do roku 1895. V té chvíli už *Malý čtenář* patřil mezi zavedené časopisy, přispívali do něj Alois Jirásek, Eliška Krásnohorská, především potom Josef Václav Sládek, který právě v této době začíná s českou poezií pro děti.

Malý čtenář vzniká v době, kdy všechny literární práce určené primárně pro děti prostupuje výchovná složka. Články, kterými jsem se zabývala, jsem rozčlenila do tří oddílů – poezie, próza a výchovná literatura. Samozřejmě se navzájem tyto oddíly více než prolínají. Důležité téma tvoří folklor, který se v *Malém čtenáři* projevil především v pohádkách. Zkoumala jsem poezii a prózu v prvních šesti ročnících, oddělila jsem další ročníky jako umělecky vyspělejší. Základ k tomuto rozdělení dal přechod *Malého čtenáře*

od poděbradských učitelů pod významné nakladatelství J. R. Vilímka. Snaha ukázat lepší kvalitu článků od 7. ročníku je také jedním z mých cílů.

V jednotlivých kapitolách postupuji od obecnější charakteristiky jistého literárního žánru. Píšu o konkrétních hlavních tématech a motivech. Dále vybírám dle mého názoru významné osobnosti a jejich příspěvky, doplňuji to úryvky z textu. Základem pro mou práci se stala jednotlivá čísla *Malého čtenáře* uložená a digitálně dostupná v Národní knihovně v Praze. Teoretické poznatky o životě a díle jednotlivých spisovatelů jsem získávala většinou z *Lexikonu českých spisovatelů*. Pokud se jednalo o žánrové charakteristiky a specifika literatury pro děti a mládež, těžila jsem z vydaných studií Otokara Chaloupky. Přehled o společenské a politické situaci na konci 19. století jsem si doplňovala z odborných historických knih například od Roberta Kvačka. Náhled do dětského světa před více než sto lety a v podstatě v jiném státě jsem získala i z knihy „*Radostné dětství?*“ od Milendy Lenderové a Karla Rýdla. Moje praktická příprava spočívala především v kompletaci všech čísel *Malého čtenáře* z let 1882-1895, z knižních fondů Národní knihovny v Praze, Ústavu pro českou literaturu a Sukovy knihovny a následných rešerších z jednotlivých čísel. Důležitým krokem bylo přečtení všech čísel a rozčlenění článků do skupin podle tématu, žánru a spisovatele. Zásadní význam potom mělo sloučení představ o literatuře, 19. století a dětské duši.

2. POČÁTKY MALÉHO ČTENÁŘE – SPOLEČENSKÁ SITUACE KONCE 19. STOLETÍ

Časopis *Malý čtenář* vycházel v letech 1882-1941, během této doby se měnila skladba jeho přispěvatelů, zaměření na cílovou skupinu čtenářů i působiště časopisu. Stal se ve své konkurenci jedním z nejúspěšnějších časopisů pro děti a mládež, i když vzešel z docela skromných poměrů. *Lexikon české literatury* jej charakterizuje jako „ilustrovaný beletristický, zábavný i naučný časopis pro mládež, zprvu pro mladší, později pro starší školní věk“.¹ Časopis založili poděbradští učitelé, protože „jím chtěli rozhojnit tehdy velmi nepočetnou četbu školních dětí, povznést ji k vyšší umělecké, myšlenkové a jazykové úrovni a prostřednictvím přitažlivě psaných naučných textů rozšiřovat vědomosti malých čtenářů“.² První podtitul časopisu používaný v letech 1882-1883 (ročníky 1 a 2) zněl „Školské mládeži československé pro poučení a zábavu“. Ročníky 3. až 11. potom nesly podtitul „Časopis pro českou mládež“, od ročníku 1892-93 až do konce 20. let 20. století používal podtitul „Kniha české mládeže“. V podtitulu tedy nechyběla především dvě slova. Jednoznačně je určeno, že příjemcem časopisu má být mládež, ale ne ledajaká, nýbrž česká (československá). Již tento detail naznačuje, co je pro „Malého čtenáře“ charakteristické, tedy zásadní symbol národa, velké cítění k vlasti promítnuté do celého časopisu.

Významným zvratem pro vývoj časopisu byl rok 1887. Do té doby vydávali *Malého čtenáře* učitelé Josef Zelený, Karel Vognar a Gabriel Smetana. Většinou se jednalo o příspěvky jednoznačně didaktického rázu, místy se však už objevily básně nebo pohádky známých a ceněných spisovatelů, jako byli Adolf Heyduk, Karel Václav Rais nebo Sofie Podlipská.

V roce 1887 přešel časopis do vydavatelství J. R. Vilímka a začal se profesionalizovat. Do redakce se zapojil Jan Klecanda, jenž se do té doby věnoval hlavně učitelské činnosti. Především se ale v časopise od roku 1891 uplatnil vlastenecky orientovaný František Serafinský Procházka, který zde působil až do roku 1939, tedy do své smrti. Stal se dokonce redaktorem „celé produkce pro děti a mládež ve Vilímkově nakladatelství“.³ Od roku 1888 se k čtenářské části časopisu připojuje i velkorysý ilustrační provedení, časopis vychází každých 14 dní. Od této chvíle se řadí mezi to nejlepší pro děti, co u nás na konci 19. století vycházelo.

¹ Opelík, Jiří...[et al.]: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000, Díl 3. M-Ř. Svazek 1. M-0, s. 80.

² Tamtéž, s. 81.

³ Opelík, Jiří...[et al.]: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000. Díl 3. M-Ř. Svazek 2. P-Ř, s. 1097.

Pro pochopení, jakým směrem se časopis vydal a na co v novém století navazoval, jsem sledovala jeho osudy do roku 1895. Těch pár ročníků postačí na pochopení odlišnosti od předchozí tvorby časopisu, jeho výrazového posunu.

Časopis se zrodil ke konci 19. století. Je nepochybné, že doba jeho vzniku tvoří zásadní faktor pro podobu, s jakou se představil. Dnešní časopis pro děti vyplňují mimo jiného příběhy často komiksové podoby, obrázky, záplava vystřihovánek nebo přibalených hraček. Časopisy pro mládež bývají zaměřeny populárně naučně (především příroda, technika), pro dívky potom redakce zařazuje poradny o lásce nebo o vzorech v podobě slavných teenagerů, vše opět doplňují drobné dárky. Během 20. století se dítě stává plnohodnotnou součástí společnosti, spíše ještě privilegovanou. Ještě ke konci 19. století však vztah k dětem a mládeži vypadá jinak. Není tu tak málo rodin, kde mají kolem deseti potomků, o jejich výchovu se stará v první řadě matka. Učí je dobrým mravům, především také modlitbě, „základní mravní kodex představovalo desatero božích přikázání“.⁴ Zásadní autoritou v rodině je potom otec. A rodičům tehdy děti vykaly. „V centru pozornosti pedagogické literatury 19. století stojí chlapec, jemuž se mělo dostat přísné a důsledné výchovy.“⁵

Jedním ze základních zdrojů literatury zůstávala „lidová slovesnost, nyní však již transformovaná do podoby psaných sbírek, ať již z naší tvorby Němcové nebo Erbena a dalších, ze světové Perraulta, Andersena, bratří Grimmů aj.“⁶ „Na sklonku století patřily mezi nejoblíbenější dětskou četbu právě pohádky Boženy Němcové, povídky Karoliny Světlé a Sofie Podlipské, Aloise Jiráska, Karla Václava Rase, Augusta Sedláčka, Beneše Metoda Kuldy, ba i Julia Zeyera či Sládkovy verše.“⁷

Právě přiblížení této doby umožňuje i lepší pochopení pro velmi výchovný a nezdravě vnucený tón některých prvotních příspěvků v *Malém čtenáři*. Tento časopis nechtěl být jenom zábavným nebo obecně poučným rozptýlením. Psali ho lidé důvěřující v náš národ, vychovávali si novou generaci vlastenců. V 80. letech 19. století otevírají Češi Národní divadlo v Praze, pražská Karlo-Ferdinandova univerzita se dělí na českou a německou, také se začíná „bojovat“ o Rukopisy. Čeští politici se pokoušejí o „drobečkovou“ politiku, stupňují se spory mezi Čechy a Němci, později se jedná o punktacích a do čela politického

⁴ Lenderová, Milena; Rýdl, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2006, s. 145.

⁵ Tamtéž, s. 148.

⁶ Chaloupka, Otakar: *Proza pro děti a mládež. Její otázky, působení a perspektivy*. Praha: Albatros, 1989, s. 17.

⁷ Lenderová, Milena; Rýdl, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2006, s. 226.

dění se staví mladočeši. Výraznou a stále hlasitější součástí společnosti jsou nyní tovární dělníci. Česká společnost se stává zásadním hybným faktorem v Čechách, vzniká z ní opravdový národ. Po spojení těchto představ je již lépe pochopitelné, proč se skupina učitelů, tedy lidí intelektuálně a prakticky schopných posoudit potřeby dětí nového národa, rozhodla psát časopis *Malý čtenář*.

Roku 1894 vychází dílo *Zvony a zvonky* od Josefa Václava Sládka, který v této době též patřil mezi přispěvatele časopisu. Bývá mnohdy považován za zakladatele české poezie pro děti, bezesporu zvyšuje kvalitu časopisu, do kterého od 7. ročníku přispívají třeba i Eliška Krásnohorská, František Serafinský Procházka, Alfons Bohumil Šťastný, Alois Jirásek a další.

Na počátku to však byla především snaha tří učitelů o smysluplný a svým způsobem jiný časopis. Měl v sobě spojovat funkci naučnou a zábavnou, částečně se snažil podporovat dětské logické myšlení, estetická stránka nejprve té praktické ustupovala. První ročník pojali autoři velmi důsledně pedagogicky. Rozčlenili jednotlivé příspěvky do čtyř kategorií, které se ale ve skutečnosti mnohdy překrývají. V časopisu nalezneme podle poděbradských učitelů „básně“, „články poučné“, „články zábavné“ a „rozmanitosti“.

Básně plnily v úvodních ročnících významnou roli, i když často tíhly k didaktičnosti a neměly valný estetický účinek. Nepřekvapovaly totiž tematicky, působily formálně až příliš správně, splývaly v jeden nezajímavý a stále stejný celek. V prvním ročníku tvořily polovinu všech příspěvků. Od prózy poučné se lišily právě často jenom veršovou podobou, vítězí opět stránka výchovná.

Velkou roli dostaly články poučné, jež těžily především z přírodopisu, časté jsou popisy zvířat. Dále tu ale objevíme i pracovní postupy nebo medailonky významných národních (nežrídka spisovatelských) osobností. Tyto články z časopisu nemizí ani v pozdějších letech, spíše se zkracují a není jich tam už tolik. Právě v prvních číslech ale tvořily základ. To odpovídalo původnímu záměru poděbradských učitelů, udělat z časopisu jakousi populární učebnici. Rádoby zábavný způsob podání fakt o přírodě nebo dějepisu zpočátku příliš hravě nepůsobil, očividnou převahu měla stále funkce výchovná. O tyto články se starali nejdříve sami zakladatelé časopisu, tedy Smetana, Zelený a Vognar.

S přibývajícími léty se v časopisu prosazovala třetí složka, tedy tzv. články zábavné. Ty tvořily nejprve hodně pohádky, bajky, pověsti, většinou články, v nichž se dalo vyjádřit nějaké mravní poučení. Postupem času se stále více objevují dobrodružně laděné příběhy. Ty se později rozprostírají do několika čísel časopisu. Někdy je vidět, že celá povídka se jednoduše musela přizpůsobit počtu stránek, které pro ni v časopisu vyhradili, a byla tedy

v jednom čísle ukončena nahodile, v dalším v klidu pokračovala. Zvláště v pozdějších ročnících ale můžeme vidět, že mnohde je povídka už přerušena v napínavé části, aby se mohl čtenář těšit na rozuzlení v příštím časopise. V 90. letech se potom tyto dobrodružné příběhy z exotického prostředí rozepisují na pokračování třeba ve všech číslech jednoho ročníku. Takový přístup již vyžadoval zkušenějšího čtenáře, který nezapomene, co četl minule, a který po delším čtení také touží. Časopis tedy začíná preferovat čtenáře staršího školního věku, a to jednoznačně chlapce.

Mezi základní předměty ve škole ale patří vedle přírodopisného vzdělání také vzdělání v historii. *Malý čtenář* měl být schůdnější cestou poznání pro děti, než jim třeba nabízela celkem jednostranná školní výuka, měl ji také doplňovat. Přenesení dějepisu do dětského čtenářství rozhodně nebyl jednoduchý úkol. V 90. letech můžeme v *Malém čtenáři* číst i díla od Aloise Jiráska nebo Karla Václava Raise, kteří se do zprostředkování dějepisu dětem pustili. Povídky také pokračovaly v několika dílech, ale bývaly rozhodně kratší než ty vyložené dobrodružné. Historie asi tolik nelákala, i když byla výhradně národní.

Další součástí tzv. článků zábavných byly potom příběhy s dětským nebo zvířecím hrdinou. Ty, kde vystupují v hlavních úlohách zvířata, jsou většinou velmi jednoduché, s jednou zápletkou, týkají se často domácího českého prostředí, tomu odpovídají i zvířata – kočky, psi, koně. Dětské hrdinové jsou odkázáni hlavně na dvojí prostředí, jednak školu, jednak venkov s rodinou. Pokud se jedná o dívčí hrdinky, jakoby se tu rozvíjela základna pro budoucí dívčí romány, v *Malém čtenáři* jsou takové povídky většinou podobné jejich dnešnímu pokračování. Dílka vznikala na konci 19. století, výjimkou tedy není zápleтка v podobě smrti matky, otce nebo sourozence braná jako součást života. Mezi nejoblíbenější jména bezesporu patřilo jméno Liduška, na které čtenář narazí doslova v každé druhé povídce, možná i častěji. Dobově pochopitelné je i přimknutí k národu, zdůrazňování českého venkova. Také sociální otázka silně ovlivňuje příběhy, nezřídka se tu objevují chlapci, kteří musejí uživit zbytek rodiny.

Zajímavou částí časopisu se staly tzv. rozmanitosti. Jednalo se často o jednu nebo dvě stránky na samém konci čísla. Čtenáři zde mohli luštit hlavolamy, křížovky, hledat rozdíly, složení bylo opravdu rozmanité. Řešení uváděl časopis většinou v příštích číslech. Právě tato jeho část byla důležitá z toho hlediska, že rozvíjela dětskou hru s logikou.

Časopis během několika let získává širokou čtenářskou obec, zužuje okruh svých čtenářů a specializuje se na chlapce přibližně mezi desátým a patnáctým rokem. Časem převládají dobrodružně a dějepisně laděné povídky, místo krátkých říkanek se objevují

stále častěji básně se silným národním cítěním a rozkvět časopisu mimo jiné vidíme i v bohatších ilustracích.

3. POEZIE V PRVNÍCH ŠESTI ROČNÍCÍCH *MALÉHO ČTENÁŘE*

V úvodních ročnících se časopis zaměřoval na cílovou skupinu čtenářů mladšího školního věku. Tomu odpovídalo i žánrové složení. První ročník tvořila přibližně z poloviny poezie. Jedná se často o krátké a velmi rytmické básničky. V *Malém čtenáři* přispívají v této době poezií pravidelně učitel B. L. Tyšler, ale i učitelé, kteří se již na poli literatury prosadili, jako Karel Václav Rais nebo Adolf Heyduk.

V prvním ročníku poezie hraje důležitou roli. Tematicky se zaměřuje především na přírodu a venkov, o tom svědčí už tituly jednotlivých básní. Nalezneme zde dílka „Hvězdy“,⁸ „Jaro“,⁹ „Koroptev s mlád'aty“,¹⁰ „Májový deštiček“,¹¹ „Přástky“¹² a další. V těchto začátcích se hledělo spíše na výchovnou funkci poezie, která nebyla příliš vyvažovaná funkcí estetickou. Autoři chtějí svými básněmi především poučovat, a tak estetická funkce překáží jejich snaze, neumějí obě dvě skloubit. „Tak vznikají básničky o hodných dětech, jež docházejí ve světě odměny, nebo veršované texty podávající přímočarou slovní informaci o věcných skutečnostech, s nimiž přicházejí děti do styku.“¹³

V básních z počátků časopisu *Malého čtenáře* se projevují především tři základní témata, jasné symboly.

3. 1. Symbol vlasti v poezii

Prvním z takových symbolů je obraz vlasti. Láska k národu, až přepjatá potřeba vyzdvihnout jeho důležitost a historii se prolíná do mnoha veršovaných příspěvků. Často zmiňovanými a základními motivy jsou věrnost (samozřejmě v první řadě věrnost národu), potom láska a hrdost. Jasně protikladná bývá dvojice cizinec a Čech. Dokonalost spatřují autoři v prostředí venkova. Chudý venkov má být přímo pohádkově čistý a věrný. V básních tak nezdědka slyšíme o choulících se chaloupkách české vesnice, nejvíce ceněny jsou ty horské a podhorské. Rodná země, vesnice a chaloupka se mají pevně vklínit do dětského vědomí jako základ dobrého. Tak píše v básni „Z ciziny“ Jan Kozel:

„Ty chalupěnko milá,
v té rodné, české zemi,

⁸⁸ Rais, Karel Václav: Hvězdy, *Malý čtenář* 1, 1882, č. 4, s. 6.

⁹ Javorský, K. O.: Jaro, *Malý čtenář* 1, 1882, č. 5, s. 12.

¹⁰ Hrubý, J. Vl.: Koroptev s mlád'aty, *Malý čtenář* 1, 1882, č. 6, s. 10.

¹¹ Kubelka, G.: Májový deštiček, *Malý čtenář* 1, 1882, č. 6., s. 1.

¹² Rais, Karel Václav: Přástky, *Malý čtenář* 1, 1882, č. 2, s. 6.

¹³ Chaloupka, Otokar; Nežkusil, Vladimír: *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*, 1976, s. 34.

tys milejší mně v srdci
i před paláci všemi!“¹⁴

Tvrdá práce na venkově se cení nejvíce, vzor pro děti je nepochybný. S tím jsou spojeny i básně o nejrůznějších pracích na poli, čínorodá sklizeň obilí do útulných stodol. Objevují se tu domácí práce jako například již zmíněné přástky. Takové básničky nehrají roli jediné vznešenou, patetickou, ale bývají veselé, hrají si s češtinou, připomínají popěvky. S venkovem spojují autoři také život zvířat, jak se o ně starat a jak ona pomáhají lidem. Venkov je zde natolik silným tématem, že působí na děti hned několika vrstvami. Vedle důrazu na český chudý původ a poctivou práci se tu projevuje snad ještě výrazněji tradice. Jsou to setkání lidí, slavení Vánoc a Velikonoc a dalších svátků. Tato témata otevírají širokou škálu možností pro poučení dítěte. Jednak jsou to snahy o zachování národních tradic (ať už je to barvení vajíček nebo rozkrajování jablek), dále ale také základní morální souvislosti. S Vánoci jednoznačně souvisí starost o ubožáky, lidi bez domova, láska k Bohu a také semknutí s rodinou. Takto smýšlejí v době Vánoc dobří lidé v básni od Filipa Hyšmana:

„Nám statkem hojně požehnal,
jsme dlužni za to Jemu,
jsme šťastni vždy, když pomocni
být můžem'nebohému.“¹⁵

Rodiče představují pro dítě vzory. Matku básníci chápou jako obětující se, často umírající nebo starající se o nemocné dítě. Otec působí nepřístupně, má být vzorem člověka, který většinou zasvěcuje svůj život práci. Velkým tématem je samotný návrat domů. Není ani tak důležité a dojemné žít celý život v Čechách, za vrchol dokonalosti považují autoři pohrdnutí cizinou a návrat zpět, do rodného domku. Národní cítění se tedy projevuje v potřebě semknutosti rodiny, lpění na tradicích, v detailech potom v jednotlivých symbolech jako je např. lípa.

3. 2. Víra v Boha v poezii

Vedle národa můžeme vyčíst z prvotních básní také druhé nosné téma. Tím je víra v Boha. Na konci 19. století zasahuje víra do životů všech lidí u nás, katolické obřady patří mezi základní společenské události. Pro dítě je základem křest, v básních se zde ale

¹⁴ Kozel, Jan: Z ciziny, *Malý čtenář* 1, 1882, č. 3, s. 8.

¹⁵ Hyšman, Filip: Vánoční, *Malý čtenář* 2, 1882-83, č. 5, s. 2.

mnohdy setkáme i s pohřbem. Toto téma mívá totiž často i sociální podtext. V takových básních se lidé nejčastěji k Bohu obracejí v obtížných životních situacích, nezřídka se modlí chudé matky za záchranu svých dětí. Základními motivy bývají Bůh, hvězdy, anděl, matka, dítě, chudoba, smrt a s ní související prosba o pomoc. Takovou podobu má i scéna ze hřbitova, kde se děti s matkou modlí za otce:

„Mocný Bože, velký, svatý,
smutno je nám tady,
bez tatíčka v širém světě
umíráme hladu!“¹⁶

Vedle básní tu nalezneme i přímo modlitby, které se děti mohou naučit. Děti v básních často hovoří s Ježíškem. Chlapec v této básni je příkladem zbožného dítěte:

„Bolí mne tvé svaté rány,
Ježíšku můj, drahý, milý,
a mé ruce nepostačí,
aby Tobě uvolnily.“¹⁷

3. 3. Příroda v poezii

Třetí téma, kterého se autoři básní drželi, můžeme jednoduše nazvat příroda. Pokud se jedná o národní krajinu, bývá „chudičká“, prostá, ale krásná. Příroda je vesměs oslavována. Jednu část tvoří regionální krásy, oblíbenou se v líčení stala třeba Šumava. Dále jsou to svátky a významné dny – první noc májová, květná neděle. V nich padají slova jako slunko, nebe, jaro, hory, zeleň, potůček, zpěv, sladká píseň a květ. Typickým příkladem takové poezie je tedy již zmíněná báseň o máji:

„Ty první noci májová!
Tys vonných květů matkou,
já, tvou krásou opojen,
ti nesu píseň sladkou.“¹⁸

Příroda je hodna ochrany, na druhou stranu stromy mohou být pokáceny nebo stářím seschnout, příroda má totiž svůj koloběh. Naše krajina není jen českou, ale zároveň i slovanskou. V básních se tedy objevují i slovanské motivy – vesna, luh apod. Básníci

¹⁶ Kozel, Jan: Vzkříšení, *Malý čtenář* 2, 1882-83, č. 7, s. 12.

¹⁷ Kozel, Jan: Modlitba, *Malý čtenář* 2, 1882-83, č. 2, s. 1.

¹⁸ Kozel, Jan: První noc májová, *Malý čtenář* 1, 1882, č. 5, s. 1.

vycházejí ze slovanských bájí. Navazují na folklorní tradici. Karel Václav Rais píše v básni „Osika“, která popisuje strom, z jehož dřeva měl být zhotoven kříž pro Ježíše:

„Nes´jím lásku v luhy země,
v srdci choval chudé chyže!
Který strom na černé témě
lidem zlým dal dřevo kříže?“¹⁹

Příroda opět obrací děti k venkovskému prostředí, hovoří se o důležitosti půdy, plodinách a v souvislosti s ročními obdobími i o stáří nebo mladosti. Jaro pučí, zima zpodobuje stáří.

3. 4. Konkrétní podoby poezie prvních šesti ročníků

Básně v prvních ročnících *Malého čtenáře* spoléhaly na kratší formu, rým a opakující se témata, i když se rozhodně neomezovaly v oblasti propagování národního cítění a lásky k Bohu. Vyplyvala z nich poučení: děti se mají pilně učit, tvrdá práce šlechtí člověka, za mrtvé se máme modlit, život je pomíjivý, rodná země je milejší než všechny paláce světa a chudí lidé jsou dobří lidé.

Do časopisu přispívalo mnoho básníků, někteří však častěji. Jejich poezie se vyznačovala typickými rysy, i když většinou využívala tradiční osvědčená témata a nedávala možnost autorskému projevu. Básně psali pro *Malého čtenáře* různí učitelé, kteří si kladli za osobní cíl navrstvit do svého dílka potřebné informace a poučení nebo vytvořit očekávatelnou básničku, aby se vyplnilo místo. V tomto časopisu byli takovými typickými přispěvateli v prvních letech Bohdan Ladislav Tyšler a Bohumila Klimšová. Za pozoruhodné (ale od Tyšlera a Klimšové příliš se nelišící) básně považuji příspěvky Karla Václava Raise. Příkladem vyspělejší poezie je tu Adolf Heyduk.

Básně Bohdana Ladislava Tyšlera

V básních Bohdana Ladislava Tyšlera se většinou jedná o přírodní lyriku, která působí na emoce. Tvoří spíše obrázky přírodních úkazů, jako bouře či vítr. Ukazuje kolotavost lesa nebo potoka, živost prostředí. Je to poezie jasná, bez skrytých metafor nebo výchovného tlaku, pokud jím není samotná snaha ukázat dětem krásu přírody a venkova. Z básní dýchá úcta k rostlinám, ty jsou personifikovány nebo vylíčeny velmi kladně.

¹⁹ Rais, Karel Václav: Osika, *Malý čtenář* 2, 1882-83, č. 6, s. 10.

„Dech modřínů, těch švarných synů háje,
zde vůní dýše po dešti,
tam sosny štíhlé sněť praporem vlaje,
v ní perly jak když vyleští.“²⁰

Básně Bohumily Klimšové

Bohumila Klimšová přispívala do *Malého čtenáře* v letech 1883 až 1919. Pracovala jako učitelka v Praze. Psala pro děti a mládež, vedle toho i překládala z francouzštiny a němčiny. Její tvorba často svět neesteticky až nelogicky idealizuje. Hlavním tématem je jí příroda ve spojení s dětmi. „Psala básně, pohádky a povídky, v nichž důrazně uplatňovala výchovný a didaktický zřetel v souladu s dobovými normami náboženského a společenského života.“²¹ V poezii využívala „idealistickou interpretaci světa podle zásad křesťanské morálky“.²² Její básně v podstatě neříkají nějaké zásadní myšlenky, ani nepřekvapují zajímavým rytmem nebo rýmem. Spojuje v nich venkovskou prostotu s obecně pojatými myšlenkami o dobrém životě v souladu s Bohem. V básni „Beseda v poli“ se také nijak nepustila do něčeho neznámého, zůstala věrná tomu, čemu věřila jako vhodnému pro děti. Neukazovala nic ošklivého. V básni se věnovala vycházce do polí a popisu květín, jimž ale nepřidávala botanicky přesné názvy, nechala jim tradiční venkovská pojmenování.

„A slzička Marje Panny
má se k doušce mateří. –
Přála bych si ptáčkem býti,
poslouchat' je na keři.“²³

Básně Karla Václava Raise

Karel Václav Rais se prosadil v próze, do *Malého čtenáře* však přispěl spíše svou poezií. Jeho pozdější historické povídky tvoří jen menší část tvorby pro tento časopis. Psal verše pro děti, když působil jako mladý učitel v Trhové Kamenici a Hlinsku na Vysočině. „Verše

²⁰ Tyšler, B. L.: Po bouři, *Malý čtenář* 1, 1882, č. 6, s. 7.

²¹ Opelík, Jiří...[et al.]: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1993. Díl 2. Svazek 2. K-L, s. 727.

²² Tamtéž.

²³ Klimšová, Bohumila: Beseda v poli. *Malý čtenář* 3, 1884, č. 10, s. 1.

sledovaly výchovné cíle, zahrnovaly lyriku i epiku a obracely se ke školákům všech věkových skupin. Těm nejmladším byly určeny různé hříčky a říkadla, těm starším přírodní obrázky, motivy vlastenecké a kresby vzorových, v křesťanském duchu nesených vztahů mezi lidmi...“²⁴ Mimo *Malého čtenáře* napsal pro děti například díla *České pohádky o Kristu Pánu*, *Obrázky veršem* nebo *Povídky ze starých hradů*. Raisovy básně jsou plné příklonu k národu, také se objevují sociální témata, sympatizuje s lidmi chudými, ukazuje dětem trochu syrovosti života. Smrt patří k jeho básním, chápe ji jako součást nutného života, vidí v ní to nejsmutnější. Jak Rais pracoval s motivem smrti, můžeme vidět v následujících ukázkách:

„Vidíš tu hvězdu nad chatou,
jak shaslá je, tmavá?
Tu v domku v ruce matčině
robátko dokonává.“²⁵

„Písní v jizbu napadalo
jako z jara do mlází,
babička jen povzdychuje.
„Ach, dech dochází!“
Přitiskl jsem duši drahé
rety žnoucí na ústa ---
Škoda, že již na hrobě jí
tráva vyrůstá!“²⁶

Básně většinou nejsou úplně rytmicky doladěné, což může být pro děti mladšího věku problém. Na druhou stranu tematicky psal Rais spíše pro děti starší, kladl důraz na vztahy ve venkovské rodině (báseň „Otcí“²⁷), posílené často náboženstvím. K dětem pak přistupuje skrze často používané motivy andělů nebo hvězdiček. V *Malém čtenáři* ale objevíme i jeho ryze epické básně vztahující se k historii, kterou potom ve svých příbězích pro děti hojně využíval.

Karel Václav Rais si oblíbil naši národní historii. Lze si ho lehce představit, jak svým žákům vypráví jednotlivé příběhy o králi Václavovi nebo husitech. V *Malém čtenáři* se

²⁴ Opelík, Jiří...[et al.]: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia. Díl 3. M-Ř. Svazek 2. P-Ř, s. 1199.

²⁵ Rais, Karel Václav: Hvězdy, *Malý čtenář* 1, 1882, č. 4, s. 6.

²⁶ Rais, Karel Václav: Prástky, *Malý čtenář* 1, 1882, č. 2, s. 6.

²⁷ Rais, Karel Václav: Otcí, *Malý čtenář* 2, 1882-83, č. 2, s. 4.

pustil do rozsáhlého cyklu „Po vlasti“, kde veršovou formou podal dětem přehled o zásadních národních místech, symbolech vlasti. Tyto rozsáhlejší básně jsou výhradně epické, Karel Václav Rais v nich nechává působit patetický tón, často využívá slov „národ“ a „slzy“ ve vzájemné souvislosti. Projevuje potřebu obrany vlasti před cizinci, cituje dojemná slova jako „věrnost“, „duše“. Národ podle něj má žít v „omešených chaloupkách“ u lesů a šumných řek.

„Slza velká zticha plyne z řas
radostí, že tyto luhy skvoucí
domovem jsou drahým právě nám,
srdce mé že láskou může tlouci
k čaruplným českým krajinám!“²⁸

Když píše o Vyšehradu („spí tam sláva“), vybavují se mu černé a tajemné pláště a závoje, připomíná Boženu Němcovou, Boleslava Jablonského, Vítězslava Háška a další, kteří zde „doufají v lepší osudy národa“. Praha je pro něj chrám svatovítský a týnský, Vltava, jsou to věže a svatí Prokop, Vít a Václav. V cyklu se hovoří i o těchto místech: „hora drahá“ Říp, Stará Boleslav, Karlův Týn, Šumava s „hořkým pláčem“, Velehrad (myšlenka slovanství, připomínka hrobky sv. Metoděje, hovoří o svaté víře, krahujcích a Tatrách). Věnuje se i prostředí české vsi a Slovenska.

Básně Adolfa Heyduka

Dalšími básněmi se zapsal do historie časopisu Adolf Heyduk. Byl to právě on, kdo otevřel vůbec první číslo *Malého čtenáře* svou básní „Postesk Šumavin“.²⁹ Časopis se tak dopředu profiloval jako ne jen tak ledajaký plátek pro děti, ale tvorba, která bude zaštitěna jednou z nejvýznamnějších osobností tehdejší české poezie a literatury vůbec. Adolf Heyduk tehdy již dávno patřil mezi elitu české literární tvorby, slavný májovec. Proslul básněmi blízkými písňové tvorbě a s prostými motivy. Čerpal ze své lásky k přírodě, národu a dětem. Vztah k nim byl o to zjitřenější, že jeho vlastní dcery zemřely.

Šumavu, která tvořila hlavní téma vůbec první básně v *Malém čtenáři*, Heyduk dobře znal, promítla se do mnoha jeho děl, i zde tedy snad sáhl po osvědčeném tématu. Báseň je to spíše pochmurná, děti na konci 19. století byly pravděpodobně mnohem zvyklejší na téma smrti nebo bídy než ty dnešní, pro něž je smrt často v literatuře tabu. Proto si mohl

²⁸ Rais, Karel Václav: Po vlasti, *Malý čtenář* 4, 1884-85, č. 1, s. 1.

²⁹ Heyduk, Adolf: Postesk Šumavin, *Malý čtenář* 1, 1882, č. 1, s. 1.

Heyduk dovolit přirovnání zkázy šumavských lesů k smrti lidské. Navíc to svědčí nejen o jeho lásce k této přírodě, ale i o snaze přiblížit ji dětem. Velmi citlivě a až s osobním zaujetím hovoří v básni o smrti stromů. Není to jen kácení lesa nebo ničení přírody, zde jako by padali přátelé, někdo velmi blízký. Příroda a její ochrana nejsou pro Heyduka jen prázdným pojmem, ale skutečně zásadním tématem. V následující ukázce popisuje, jak „ostré sekeřice“ lesních dělníků zničily životy stromů.

„A přes tělo synka
slabý vnuk se klade,
a přes vnoučka, hrozno,
stromčí dítko mladé;
staří vespod tlejí,
staletí je kreje,
mladým na vršíčku,
zrubnuly hlavičku!“³⁰

Adolf Heyduk už měl tehdy za sebou básnickou knihu *Dědův odkaz* a vyhranil se v tvorbě poezie písňového verše, také se mu přezdívalo „pootavský slavík“. Zmíněná báseň sice otevřela časopis pro děti, byla ale spíše jenom vybrána z Heydukova díla snad s myšlenkou na to, že je třeba dětem ukazovat krásu přírody. Jinak se na dětského čtenáře příliš neohlíží. I on měl na mysli jasnou představu o národní symbolice.

³⁰ Heyduk, Adolf: Postesk Šumavin, *Malý čtenář* 1, 1882, č. 1, s. 1.

4. POEZIE OD SEDMÉHO ROČNÍKU DO ROKU 1895

I když se od roku 1887 děly v časopisu převratné změny a postupem se z něj stávalo jiné dílo než před pár lety, poezie se proměňovala pozvolna. S příchodem nebo větším tvůrčím nasazením v *Malém čtenáři* se objevovaly nové příspěvky spojené s výraznými osobnostmi. Nejprve to byla Růžena Jesenská, která vynikla především v ročnících 1887 a 1888, potom se stále více objevují básně Elišky Krásnohorské a přeměnu od striktně výchovné tvorby k poezii esteticky zajímavé znamenal Josef Václav Sládek.

Na druhou stranu téměř vymizely básně od Karla Václava Raise, který se teď v *Malém čtenáři* uplatňoval jako mnohem lepší prozaik než básník. V souvislosti s tím se ztrácí i básně vázané na venkovské a rodinné prostředí, i když vztah matka-dítě zůstává stále silným a hojně užívaným symbolem. Nábožensky laděné básničky se už v časopisu neobjevovaly tak často, ale například Růžena Jesenská přišla ještě s několika příspěvky, přeplněnými andělíčky, chudými matkami, nebíčkem a Pánbíčkem.

„Bez křídel a bez peříčka
poletím si do nebíčka,
uvidím tam ptáčky lítat,
budu zlaté mušky chytat,
pod obláčky modravými
budu dělat mezi nimi
andělíčka!“³¹

Z básní se ztrácí jejich výrazný epický ráz, nebo naopak pouhé vyličení prací a přírodních krás. Zásadní pozornost nyní básníci upírají k dětem samotným. Básně stále tvoří součást časopisu, i když v některých číslech našli malí čtenáři třeba jen jednu a v 8. nebo 9. ročníku to chvíli vypadalo, že s poezií časopis snad skoncuje. Jenomže stále tu byly například svátky, kterým se *Malý čtenář* důsledně věnoval. Zajímavostí v dnešní době je, že nikdy nezapomněl připsat básničku k svátku Dušiček vedle klasického Mikuláše, Vánoc a Velikonoc. Již se tolik nehledí na tragickou stránku věci (Vánoce například už nejsou jenom svátkem, kdy chudí smutně hledí do oken bohatých, takové zdání totiž budily básně v předchozích letech). Na druhou stranu na smutnou notu jsou naladěni stále ještě ti autoři, kteří se snaží dětem připomínat, aby si vážily toho, co mají. Tak píše například Adolf Heyduk v básni „V den dušiček“:

„Dal bližnímu, co měl, své žití,

³¹ Jesenská, Růžena: Do nebíčka, *Malý čtenář* 11, 1892, č. 11, s. 162.

což může chudák více dát?“³²

Básně patetické a pochmurné jsou avšak z většiny vystřídány hravými a nepoučujícími příspěvky.

Hry dětí se zvířaty a tvorba Růženy Jesenské

Velkým tématem se stávají hrátky dětí se zvířaty. Holčičky dovádějí s koťaty, kůzlaty nebo štěňaty, v udivující většině případů si hraje Liduška s neposedným kocourkem. Děti tu rozmlouvají s kanárky a dalšími zvířaty nebo si povídají mezi sebou v zahradách za zpěvu ptáčků. Básničky nepřinášejí zajímavé zvraty nebo morální poučení, jednoduše jenom slovy dokreslují situaci, jež je v naprosté většině ztvárněna na přiloženém obrázku. Množství takových básniček napsala pro *Malého čtenáře* Růžena Jesenská. Přiblížila tím poezii v tomto časopise mladším čtenářům, jimž obrázky s veselými slovy nahradily předchozí těžké básně o smrti stromů na Šumavě nebo práci rolníků na poli. Na druhou stranu nepřinášela nic nového, slova tu obrázek opravdu jen doplňují, tvoří slabší část dvojice ilustrace – báseň. Růžena Jesenská ale neopouštěla ani náboženské téma, i když si z bohatého materiálu místo Boha vybrala spíše anděly, hvězdičky a nebičko se zlatými muškami. Psala líbivě rýmované básničky. Samozřejmě nejen ona se věnovala dětské hře a zvířátkům, občas se do básničky přece jen promítlo, že více než hra je důležité učení. Tak Miloslav Červenka píše téměř reklamní báseň:

„Posnídala Lidka malá,
v hračkách trochu kramaří,
myslí sobě: nechám hračky,
radš' budu číst povídačky
v hezkém „Malém čtenáři“.“³³

Říkadla Josefa Kožíška

Výraznou osobností se v dalších letech *Malého čtenáře* stává také Josef Kožíšek. Píše totiž dosud značně opomíjená říkadla nebo rozpočítadla. V jeho básničkách se setkáme s personifikovanými zvířaty českého původu, jak bylo v časopise obvyklé, která mezi sebou soutěží nebo rozmlouvají. V říkadlech dodržuje pevný rytmus a nedbá tolik o vlastní

³² Heyduk, Adolf: V den dušiček, *Malý čtenář* 14, 1894-95, č. 5, s. 66.

³³ Červenka, Miloslav: Lidunčin mazlíček, *Malý čtenář* 9, 1890, č. 1, str. 7.

logiku výpovědi. „Domov a příroda, zvířátka v průvodě dětí i sama, cit vlastenecký a nevinná radost ze života jsou hlavní náměty Kožíškovy poezie.“³⁴ Kožíšek vstoupil do nové fáze vývoje poezie pro děti. Hrál si se zpěvností, používal humor a zapomínal na mravouku. Stejně jako Josef Václav Sládek se i on pouští do poezie výlučně s ohledem na dětského čtenáře a jeho touhy. „Od roku 1891 vydal a r. 1920 a 1921 v úhrnném dvojdílném výboru zhustil řadu veršovaných knih pro děti různého stupně vývojového, vynikajících zpěvností; epika u něho převládá nad lyrikou.“³⁵ V *Malém čtenáři* je výjimečný nejen novým přístupem, ale také rozmanitostí žánrů. Mezi jinými napsal toto říkadlo:

„U paseky dva špalíky
na nich zlatý bič,
kup ho, brachu, od jelena,
dej mu za něj kupku sena
a jed' z kola pryč.“³⁶

Počítadla potom vymýšlel velmi originálně:

„U našeho lesíka
starý ježek naříká,
ztratil prý tam nové boty,
když šel včera do roboty.
Nenaříkej, ježku náš,
mezi námi boty máš,
ať je vzal ten nebo ten,
vypíchej ho z kola ven.“³⁷

Básně Elišky Krásnohorské

Na začátku devadesátých let se v *Malém čtenáři* více objevují básně Elišky Krásnohorské. Věnuje se tématům vnímaným jako tradiční, věrnost rodnému kraji nebo láska chudé matky k dítěti.

„Stokrát nade mnou ať v kraje krasší

³⁴ Novák, Arne; Novák, Jan V.: *Přehledné dějiny literatury české*, Brno: Atlantis, 1995, s. 1262.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Kožíšek, Josef: Říkadlo, *Malý čtenář* 11, 1892, č. 18, s. 287.

³⁷ Kožíšek, Josef: Počítadla, *Malý čtenář* 11, 1892, č. 13, s. 204.

vlaštovičky odletí:

trpět chci a doufat s vlastí naší

věrně v jejím objetí!“³⁸

Eliška Krásnohorská nepatřila mezi pravidelné přispěvatele *Malého čtenáře*, a to ani v próze. Její nečetné příspěvky ale stojí za zmínku právě pro jméno, které si v dějinách české literatury vytvořila. Je tudíž zajímavé, že mimochodem i tato spisovatelka podporovala vyučování dětí zvláště lásce k vlasti.

Básně Adolfa Heyduka

Příspěvky Adolfa Heyduka už nejsou jenom o líčení šumavského kraje, více se přibližuje dětskému srdci, píše o hře s bublinami, o ptáčcích nebo chození do školy. Děti si hrají pouze s bublinami, to je lepší než nákladné hračky bohatých dětí, Heyduk popisuje i foukání bublinek.

„...do mydlin pak opatrně

každý stéblo vnoří

a lehounkým rtíků dechem

při konci si stvoří

bublíny.“³⁹

Vždy mu ale na mysli leží především dobro národa a vlasti, to někdy až vnucuje dětem. „Uč se Boha milovat a vlast’, to nejvíc váží.“⁴⁰ Čtenáři už nyní mohou mít pocit, že Heyduk napsal tyto básně skutečně pro ně. V prvních ročnících totiž jeho příspěvky působily jako starší básně, které poskytl *Malému čtenáři* ke zveřejnění, ovšem ve chvíli, kdy je psal, nemyslel na to, že by příjemci měly být děti.

Básně Františka Serafinského Procházky

Časopis se snažil vyplnit vhodnými (často tedy mravoličnými) básničkami i František Serafinský Procházka. Navrací se k tématu venkova a tamější práce, zdůrazňuje, že musíme být pilní, abychom si v stáří mohli oddechnout. Celkově se ale věnuje rozličným motivům. I on píše o hrách dětí s koťaty, veselých myškách, neposedných štěňatech, na

³⁸ Krásnohorská Eliška: *Malý čtenář* 10, 1891, č. 1, str. 2.

³⁹ Heyduk, Adolf: Bubliny, *Malý čtenář* 10, 1891, č. 4, s. 52.

⁴⁰ Heyduk, Adolf: Ponejprv do školy, *Malý čtenář* 14, 1894-95, č. 1, str. 7.

druhou stranu napomíná mládež k pořádnosti ve škole a občas si vzpomene i na historii, takže se můžeme dočíst třeba o snu Karla IV. u Kresčaku.

Napsal například báseň „Po prázdninách“:

„Na lukách, na polích, v zahradách

zle to teď k podzimu řadí.

S kabelkou na zádech po svých hrách

do školy jdeme my rádi.“⁴¹

Básně Josefa Václava Sládka

Svěží vzduch ale vnesl do časopisu až Josef Václav Sládek, který pro *Malého čtenáře* psal od roku 1891. Veselou písňovou formou si hrál se slovy, když psal o jaru, čápech, strašidlech a dalších pro děti lákavých věcech. Jaro u Sládka není jen oslavou práce, je především opěvováním přírody. Netvoří jen vděčné téma pro děti, ale přímo dobré pole pro hrátky se slovy.

„Máj, máj, máj,

zelená se háj!

Každý ptáček hnízdo staví,

černý, modrý, popelavý,

je jich plný kraj.“⁴²

Zvířátka v jeho básních spolupracují s lidmi, jeho básničky působí jednoduše a mile, vyslovují prostá slova, libá na poslech. Sládek dobře ví, že děti rády čtou o tajemství nebo strašidlech, že je baví představovat si cirkus nebo cizokrajná a fantastická zvířata, třeba i draky nebo vlkodlaky. Píše pro menší i větší děti.

Ze Sládkových básní dýchá potřeba poctivé práce a klidného toku života. Idealizované venkovské prostředí, jistě spojené se vzpomínkami na rodný Zbiroh, se vynořuje ve většině jeho tvorby.

V jeho básních se také vyskytuje to, co *Malému čtenáři* velmi často chybí. Náhled, chápání toho, že děti mají jiné představy o světě. Především však místy používá i jemný humor, který snad časopisu chyběl úplně nejvíc.

⁴¹ Procházka, František Serafinský: Po prázdninách, *Malý čtenář* 11, 1892, č. 2, s. 20.

⁴² Sládek, Josef Václav: Jarní písnička, *Malý čtenář* 11, 1892, č. 17, str. 257.

5. ČLÁNKY ZÁBAVNÉ V PRVNÍCH ŠESTI ROČNÍCÍCH *MALÉHO ČTENÁŘE*

Poděbradští učitelé rozčlenili v prvních letech své příspěvky do několika kategorií. Byli si vědomi toho, že jejich časopis nemůže jen poučovat. Chápali také, jak důležité je pro děti a mládež rozptýlení a jak užitečné může být vštěpování učení zábavnou formou. Dávali tedy do *Malého čtenáře* povídky, pohádky, bajky a další podobné příspěvky, v nichž se výchovná stránka neukazovala tak zjevně, ale skrývala se většinou v závěrečných větách článku. Tyto příspěvky vydávali za „články zábavné“, jejich skutečným cílem ale nebylo čtenáře pobavit a vytrhnout ho z všedního světa do světa představ a snů. Záměr těchto učitelů spočíval naopak v uzavření čtenáře v hranicích společnosti, utvrzení ho v tom, co je podle nich dobré a špatné.

Zvláště v prvních letech existence časopisu se autorům „zábavných“ článků moc nedařilo skrývat takovou tu poučující a moralizující rovinu. Navíc v časopise převládaly příspěvky, jimž autoři přiřkli označení „články poučné“, další výraznou součást tvořily básně. Až po pár letech a s přibývajícím chutím české literatury pro děti a mládež po pobavení se i časopis v tomto směru uvolňuje a estetika konečně smazává náskok poučování.

V prvních ročnících autoři příběhové prózy pro děti jako by nevěděli, co si vůči nim mohou dovolit. Omezují se většinou na národní pověsti, pohádky a bajky. Vycházejí z ceněného folkloru, tradice Karla Jaromíra Erbena a Boženy Němcové. I když z tohoto zdroje čerpala do jisté míry většina autorů a folklor působil třeba i na Karla Václava Raise nebo Josefa Václava Sládka, nejvíce se v *Malém čtenáři* projevoval právě v pohádkách. Autoři takových příspěvků se ale někdy nechávají příliš unést svými zásahy do původních syžetů, takže i *Malý čtenář* poslal mezi čtenáře několik opravdu nepovedených příběhů naroubovaných na folklorní základ.

5. 1. Bajky

Mezi pravidelné příspěvky do časopisu patřily bajky, které spojují funkci mravoučnou se zábavnou. Tyto příběhy vycházejí dětskému čtenáři vstříc, a to svým krátkým rozsahem i neotřelostí hlavních hrdinů, většinou ze zvířecí říše. Takové příspěvky nepřesahují ani půl stránky v časopisu. Drží se v nich tradičnější formy, vystupují antropomorfizovaná zvířata, která ale mnohdy rozmlouvají i s lidmi. Naučení nebývá explicitně vyjádřeno, přestože právě o ně autorům jde především. Často jsou zvířata potrestána spíše za hloupost nebo nezkušenost, jindy jakoby autor ukazoval jen krutost světa, se kterou se musí počítat.

Čtenáře neučí skromnosti nebo přátelství, ale představuje příběhy, kde měl být poučený hrdina ostražitější nebo důslednější. V dalších zase chybí základní předpoklad pro bajku samotnou, tedy chyba, kterou musí hrdina udělat, aby se z ní mohl poučit. Příběhy se tak stávají plochými, protože autor pouze vykládá správnou variantu jednání. Oproti dnešním mravním zásadám mohou některé bajky působit až krutě nebo „nesprávně“.

Bajky psal do *Malého čtenáře* v prvních letech především Jan Karel Hraše. Ten byl ředitelem škol v Náchodě, psal knihy pro děti. „Jsou to většinou historické povídky, lidové pověsti, volně napodobené národní báchorky...“⁴³ V *Malém čtenáři* se ale nejvíce věnoval bajkám. Právě on snad dokázal ještě nejlépe postihnout pravé základy české tradice a vhodně na ně navázat. Volil za postavy svých bajek zvířata vyskytující se v našem prostředí (kachny, koně, psi, osly, jeleny apod.), vybíral tak pro děti známé tvory, i když opomíjel lákavost exotických zvířat. V příbězích vystupují jako kladní hrdinové především koně, záporní hrdinové jsou vlci, vrány nebo lidé. „Kůň, spatřiv kdesi spícího vlka, jenž jeho rodu velkých už nadělal škod,... jej udeřil a smrtelně zranil. ...naříkal vlk umíraje: „Ve spaní napadáš svého nepřítele?“ ...Usmál se kůň a řekl: „Kdybych byl čekal, až se probudíš, veta by bylo po mně. Takého nepřítele, jako ty jsi, dlužno potírat, kdykoli příležitost se naskytne.“⁴⁴ Z bajky jasně vyplývá, že nepřítel se nemění a nikdy mu nemáme důvěřovat. Z dnešního pohledu se jedná o velmi drsné sdělení, že je lepší udeřit na protivníka než čekat na ránu a oplatit ji. Podivný je i způsob, jakým kůň vlka zneškodnil. Nevymyslel důmyslný plán, jednoduše ho udeřil ve spánek. Nepříliš čestný způsob, který v životě sice funguje, ale v próze pro děti je nečekaný.

V pozdějších ročnících se v *Malém čtenáři* objevují i překlady klasických bajek Ezopových nebo Agnola Firenzuoly a další, které jsou mnohem bližší dnešní představě o bajce.

5. 2. Pohádky

Pohádky tvořily hlavní část *Malého čtenáře*, přesto se v něm objevovaly a někdy se rozprostřely v pokračování i přes několik čísel. Se změnou, která nastává s novým vydavatelem časopisu a přeorientováním se výhradně na starší čtenáře, slábne zastoupení tohoto žánru a pohádky se objevují opravdu výjimečně.

⁴³ Novák Arne, Novák, Jan V.: *Přehledné dějiny literatury české*, Brno: Atlantis, 1995, s. 605.

⁴⁴ Hraše, Jan Karel: Kůň a vlk, *Malý čtenář* 5, 1886, č. 4, s. 53.

„Pohádkové knížky patřily celosvětově vždy k základním oblastem dětské četby. V jejím historickém vývoji i v současném stavu tvoří pohádky značnou část ediční produkce a v obecném povědomí je tradičně pohádka chápána jako snad nejtypičtější literární útvar pro děti a jakási páteř literatury pro děti vůbec.“⁴⁵ Právě proto je trochu překvapivé, že netvoří i jádro tohoto časopisu. Pohádku totiž nelze vnímat jenom jako žánr vhodný pro malé děti. Pro starší děti se „pohádka se svou fantazií stává dítěti v gnoseologickém smyslu nepravdou, již (...) ‚mohou věřit jenom malé děti‘, ale právě tímto svým aspektem se stává zároveň i jakýmsi korektivem rozvíjejících se rozumových schopností dítěte, a dítě si je u pohádky subjektivně stvrzuje – přesvědčuje se, že už samo ‚pozná‘ fantazijní výmysl pohádky.“⁴⁶

Pohádky měly stále v *Malém čtenáři* malý prostor. Jejich podoba se příliš neměnila, nenarůstal ani jejich počet. Pohádka nepatřila prvotně mezi literaturu určenou pro děti, ty se jí ale chopily a ona se spojila neodlučitelně i s českým prostředím. Základ pro její kvalitní rozvoj u nás dali Božena Němcová a Karel Jaromír Erben, na ně potom navazovali mnozí další. V *Malém čtenáři* buď převypravovali již známé příběhy, nebo se je pokoušeli spojit s vlastní tvůrčí fantazií a vycházeli pouze z kostry původní pohádky. Na ní bylo vždy znatelné, že vyšla z lidové slovesnosti, nyní se o ni měli se svými autorskými tendencemi pokoušet spisovatelé na konci 19. století. V prvním ročníku se jednalo o pouhou jednu pohádku, a to „Zimní královnu“ od Gabriely Preissové. Královna u Gabriely Preissové se ale neliší od Hanse Christiana Andersena. Je tou kouzelnou bytostí, která pomáhá dobrému mládenci v boji proti zlu. Vítězství nad ním znamená v této pohádce zbohatnutí a vysvobození princezny. To se mladíkovi podaří díky šlechetnému srdci a pomoci bílé královny, která ale nezapomíná na velebení Pána Boha. Víra má v pohádce také důležitou roli. Téměř závěr pohádky vypadal tedy následovně: „Všichni tři sedli do kočárku, bílá paní zahvízdala, a již úprkem ujížděli odtud. Po dlouhé jízdě zastavila paní u hradu, v němž Hella s velikou radostí poznala hrad otce svého. Když sestoupil princ i princezna s kočárku, pravila k nim bílá paní: ‚Buďte s Bohem a mějte se dobře! Já jsem královna zimy, kterou Milín tak návidí.‘ Po těch slovech i s kočárem zmizela.“⁴⁷

Další zajímavá a titulem podobná té předchozí je „Pohádka o zimním králi“.⁴⁸ Zimní král zde vystupuje jako kladná postava. Prochází v přestrojení horskou krajinou a zastavuje

⁴⁵ Chaloupka, Otakar; Nežkusil, Vladimír: *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*, Praha: Albatros, 1976, s. 52.

⁴⁶ Preissová, Gabriela: Zimní královna, *Malý čtenář* 1, 1882, č. 2, s. 10-13.

⁴⁷ Tamtéž, s. 12.

⁴⁸ Janke, Z. J.: Pohádka o zimním králi, *Malý čtenář* 3, 1884, č. 5, s. 4-6.

se u lidí. Zatímco bohatá vdova ho vyžene od prahu, chudá stařenka s vnučkou jej pozvou dál a pohostí. Po odchodu záhadného cizince se hrách, který vnučka přebírala, promění v drahé kameny, zatímco dům bohaté vdovy zasype sněh. „Slova zimního krále byla pravdivá. V rukou držely diamanty, a hrách i s mísou stal se stříbrem a zlatem. Samou radostí nemohly ani usnouti, když konečně se uspaly a ráno se probudily, spatřily, že sousedčin dům jest sněhem plně zasypán.“⁴⁹ Nápadně se podobá pohádce *Almužna* od Karla Jaromíra Erbena, ve které se chudé ženě dobře vrátilo, že hostila žebráka. Do večera měla podle jeho slov dělat jednu práci. Měřila plátno a zbohatla. Bohatá a ziskuchtivá žena však prohloupila a do večera nosila vodu. Pohádka vychází z předobrazu Ježíše Krista a svatého Petra, kteří takto také chodili po kraji a konali dobré skutky dobrým lidem. I v *Malém čtenáři* nalezneme pohádky, ve kterých vystupuje Ježíš a které převypravují tyto staré příběhy. Jedním z nich je příběh „Kristus Pán u pekařky“.⁵⁰ Kristus Pán chodil po kraji a zavítal k pekaře. Ta mu chtěla připravit chléb, ale její dceři se to zdálo škoda pro obyčejného přivandrovalého chudáka. Těsto na chléb se rozrostlo a dcera se podivila tak, že vydala zvuk podobný sovímu. „Tak potrestal Spasitel lakotnou dívku, proměniv ji v opravdovou sovu. Byla to sova pálená.“⁵¹ Podle poslední věty je jasné, že na původní příběhy tyto pohádky z konce 19. století opravdu jen navazovaly a prozrazovaly se právě takovými závěry.

V prvním desetiletí časopisu přispěli největším počtem pohádek Jan Milota a Bohumila Klimšová. Jan Milota byl jako snad většina přispěvatelů *Malého čtenáře* povoláním učitel. *Lexikon české literatury* se k jeho osobě vyjadřuje: „Milota je typickým představitelem bohatě publikující generace, která počínaje 80. lety 19. století sice oslabil mentorský tón literatury pro děti, ale vymanit z područí pedagogické tendence ji nedokázala.“⁵² Mezi jeho pohádkové příspěvky tedy patří například pohádka „Vlk-bratříček“.⁵³ V druhé pohádce použil Milota motiv zakletí zlého chlapce ve vlka. Jeho sestra potom musí rok sloužit u stařeny, aby získala pro bratra svobodu. „A tak se stalo. Divným kouzlem proměnil se okamžitě Luděk ve vlka a vycenil na sestřičku ostré zuby, jako by ji chtěl roztrhati. Bělíčka leknutím vykřikla a vztáhla ruce proti vlku-bratříčkovi.“⁵⁴

⁴⁹ Janke, Z. J.: Pohádka o zimním králi, *Malý čtenář* 3, 1884, č. 5, s. 6.

⁵⁰ Kamenický, Stanislav: Kristus Pán u pekařky, *Malý čtenář* 3, 1884, č. 10, s. 8.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² Opelík, Jiří... [et al.]: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000. Díl 3. M-Ř. Svazek 1. M-O, s. 278.

⁵³ Milota, Jan: Vlk-bratříček, *Malý čtenář* 9, 1890, č. 1, s. 10-12; č. 2, s. 30; č. 3, s. 46-48.

⁵⁴ Tamtéž, č. 1, s. 10.

Bohumila Klimšová napsala pro časopis kupř. dílko „Divá saň“.⁵⁵ Jedná se o několikadílnou pohádku, která ale nemá zase tolik společného se svým titulem. Vypráví o tradičním příběhu chudého chlapce, který je vlastně královským dítětem. Odejde od své zlé věznilky a osvobodí město od zlé divé saně, která je jeho zakletou tetou. Nakonec se mu podaří oživit již dávno zesnulou matku a stává se králem. Pohádka není přes popsany děj příliš akční, chybí jí příběh lásky nebo humor. Ani při popisu těch nejdůležitějších zvrátů nedokázala Klimšová dodat pohádce strhující charakter. Takto popsala autorka scénu, kdy chce mladík zabít saň: „Milan nepochopoval té změny. Přemýšlel, co se stalo, anebo je-li pravda to, co vidí a co viděl včera. I váhal do saně se pustiti. Saň však pohlížela na něj stranou, čekajíc na okamžení, kdy se naň nejlépe bude moci vrhnouti.“⁵⁶ Pohádka je rozepsána do čtyř dílů, ale prospělo by jí větší zhuštění a vynechání některých zbytečných epizod, které jenom znesnadňují ucelený dojem z příběhu.

⁵⁵ Klimšová, Bohumila: Divá saň, *Malý čtenář* 10, 1891, č. 1, s. 5-7; č. 2, s. 19-21; č. 3, s. 42-44; č. 4, s. 52-55, 58.

⁵⁶ Tamtéž, č. 3, s. 43.

6. ČLÁNKY ZÁBAVNÉ OD 7. ROČNÍKU *MALÉHO ČTENÁŘE*

Próza s převládající estetickou funkcí se v *Malém čtenáři* prosazovala až od konce 80. let 19. století a neměla to jednoduché. Na konci tohoto století stále ještě protežovali učitelé chlapce, pro ně se zřejmě také lépe psalo. Předpokládalo se, že takový dvanáctiletý chlapec si rád přečte o dobrodružství. Dívky, které si o dobrodružství přečetly bezesporu neméně rády, i když možná čekaly jiné okolnosti, za jakých se mělo odehrávat, byly tak trochu odstrkovány. Časopis se tedy více věnoval chlapeckému okruhu. Dobrodružství viděli spisovatelé v cizích krajích nebo v historii. Ovšem s tou podmínkou, že z dalekých zemí se hrdinové vždy s láskou vraceli domů a že povídky z minulosti striktně mapovaly pouze národní dějiny. Jak časopis získával popularitu a silný čtenářský základ ve starších chlapcích, mohl si postupně dovolit uvádět rozsáhlé povídky na pokračování, které se často táhly napříč celým jedním ročníkem. Byly to například příběhy „Za krále a domov“⁵⁷ nebo „Ze žalných dob“.⁵⁸ Články, které chtěly pobavit, měly většinou formu příběhu s dětskými hrdiny. Typické jsou potom povídky s dobrodružnou a historickou tematikou.

6. 1. Příběhová próza s tematikou dětského života

Při čtení těchto prozaických útvarů se děti měly seznámit se základními společenskými situacemi a ztotožnit se s hrdiny příběhů. Na konci devatenáctého století nebyla tak neobvyklá smrt jednoho či obou rodičů, takže příběhy v *Malém čtenáři*, kde vystupují dětské hrdinové, jsou často příběhy sirotků, za které byly v této době považovány i děti, jež ztratily i jen jednoho z rodičů. Opět zde vidíme skrytou, ale jednoznačnou naučnou funkci. Čtenáři se seznámili s morálními zvyklostmi své doby, postavením děvčat a chlapců. Důraz kladou příběhy na úctu k rodičům, čestnost a pokoru, především u chlapců také na odvalu a pilnost. Zatímco chlapecké příběhy jsou zaměřeny dobrodružnějším směrem, hrdinové se tam musejí postarat o rodinu nebo se poučí ze své pýchy či opovážlivosti, dívky většinou zvládají odloučení od maminky, popřípadě se k nim váže nějaká příhoda o jejich roztomilé hlouposti. Základní hodnotu tvoří rodina.

Malý čtenář v prvních číslech mnohdy přinášel příběhy pro děti, které se tak tvářily díky tomu, že v nich děti vystupovaly. Snažily se děti nějak poučit o špatném chování, ale dělaly to jenom tak, že ukázaly poučení dítěte. Postupem času se povídky více přikláněly

⁵⁷ Špaček, Václav: Za krále a domov, *Malý čtenář* 9, 1890, č. 8, s. 122-124; č. 9, s. 139-142; č. 10, s. 150-154.

⁵⁸ Rais, Karel Václav: Ze žalných dob, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 1, s. 2-7; č. 2, s. 18-22; č. 3, s. 43-45.

k dětskému duševnímu světu, řešily se vztahy s rodiči, svátky roku, hry, zvířata, škola a oblíbené bylo téma chudoba versus bohatství. Děti zde nejsou osobnostmi lišícími se povahou, naopak tvoří jasně vyhraněné typy, spisovatelé je všechny řadí do jednoho šuplíku. Děti jsou sice hodné nebo zlobivé, chudé či bohaté (potom tedy hodné chudé nebo zlobivé bohaté), ale nevidíme tu introvertní děti vůči těm otevřenějším, psychicky silné nebo slabé děti a podobně. Vedlejším projevem tohoto jevu je třeba už zmiňované neustálé používání jména „Liduška“ pro dívky, všechny jsou stejné a mají obdobné představy, co chtějí.

Rodina v příběhové próze s dětskými hrdiny

Základním tématem jsou vztahy v rodině. Ta tvořila základ společnosti, k ní se obrací stát i katolická církev. Děti mají zachovávat úctu k rodičům, ale i jistý odstup od nich. Sourozenci si tehdy v některých domácnostech dokonce vykali. Otec se vynechává z mazlení s dětmi nebo her, matka bývá v povídkách utěšitelkou. V naprosté většině si rodiče s dětmi nehrají a nepodporují je v tom, jsou tu mravokárci. Rodinu spisovatelé úzce spojují s domácností a zároveň s pracemi, které se musí především dívky doma naučit. Chlapci jsou vedeni k pořádnosti ve škole.

Škola jako dějiště příběhů s dětskými hrdiny

Škola bývá dějištěm další spousty povídek. Ať už je to cesta do školy (u venkovských dětí, které vůbec v *Malém čtenáři* převládají), nebo samotné vyučování. Cesta svádí k různým nezbednostem a děti se během ní musí ukáznit samy. Bez dohledu se na cestě do školy ocitl i Karlík z povídky „Dobráček“,⁵⁹ který zde rozdával svou svačinu ptáčkům. „Žák jeden hlásil se, že by rád něco pověděl. Vypravoval, že Karlíček vychází z domova dříve než jiné děti, ale na cestě že se zdržuje. Hází prý ptáčkům drobty chleba a tím se vždy opozdí.“⁶⁰ Vyučování vévodí důstojný pan učitel. Ten má pochopení pro dětské osobní problémy, ve škole však žádné hry nebo změnu ve vyučování zpravidla nestrpí. Také v již zmíněné povídce se takový pan učitel objevil. „Pan učitel opět jej pochválil a připojil k tomu, aby pro ptáčky nezapomínal na sebe, poněvadž také potřebuje pokrmu.“⁶¹

⁵⁹ Špaček, Václav: Dobráček, *Malý čtenář* 6, 1886-87, č. 6, s. 86-89.

⁶⁰ Tamtéž, s. 87.

⁶¹ Tamtéž.

Do školy se v povídkách děti vesměs těší. Samotné učení bývá znakem pilných dětí, v *Malém čtenáři* se ale obrázky školáků u učebnic omezovaly spíše na básně, v povídkách se prosazovaly akčnější události.

Hra a její umístění v příběhové próze

Hra jako základní projev dítěte se na konci 19. století dost lišila od dnešní představy. V povídkách si většinou hrají chlapci mezi sebou a odděleně děvčata s děvčaty. Chlapecké hry bývají tradiční (například kuličky). Za hru můžeme označit i různé výpravy do lesa nebo k rybníku, které se mohou snadno změnit v nežádoucí aktivity: dítě se ztratí nebo ho prostředí či kamarádi svedou k nějaké lumpárně, ke konci příběhu potrestané. Tak tomu bylo i v povídce „Dal se svéstí“,⁶² ve které chlapec přijme od kamaráda doutník a zkouší poprvé kouřit. Na všechno se ale ve škole přijde. „Jan se vyznal ze všeho; pověděl, že dostal doutník od Filipa a jen ze zvědavosti že jej zaplátil.“⁶³ Povídka končí chlapcovým ponaučením: Škoda a hanba, již Jan utrpěl, byla výstrahou, aby se nedal nikdy svéstí k ničemu zlému a neslušnému.⁶⁴ Dívčí hry spočívají ve škádlení zvířat, spolupráci s matkou v domácnosti, někdy vymýšlení osudů panenek atd. Tak je tomu v příběhu „Hra na svatbu loutčinu“⁶⁵ od Věnceslavy Lužické. „Dívky obdržely po kytice a tvářily se všechny velmi slavnostně. Poté seřadil se průvod. Každá loutka seděla ve svém kočárku, ozdobeném kvítím, a dívka sama si ji vezla. V některém byly i dvě. V posledním kočáře seděla nevěsta, a ženich kráčel vedle ní.“⁶⁶

Chlapecký svět má základnu většinou v přírodě, na dvoře nebo na cestě někam. Dívčí svět spočívá u domu na zahradě, spíše však přímo v domácnosti. Chlapci jsou trestáni za kousky, které provedli s kamarády, že nedonesli k sousedovi balíček, něco ztratili. Příkladem takového příběhu může být „Rozbité okno“⁶⁷. Zde hlavní hrdina zpytuje svědomí. „Proč jsem ho neprosil, jemu na sebe nežaloval? Byl bych větší hanbě unikl, neboť že mne pán děkan déle ministrovati nenechá, dobře jsem tušil. Kterak by také mohli ještě potřebovati tak lehkomyšlného a neprozřetelného chlapce, jenž důležité věci, jemu

⁶² Špaček, Václav: Dal se svéstí, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 7, s. 99-101.

⁶³ Tamtéž, s. 100.

⁶⁴ Špaček, Václav: Dal se svéstí, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 7, s. 101.

⁶⁵ Lužická, Věnceslava: Hra na svatbu loutčinu, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 9, s. 138-139; č. 10, s. 146-148.

⁶⁶ Tamtéž, č. 9, s. 138-139.

⁶⁷ Tonder, Čeněk: Rozbité okno, *Malý čtenář* 14, 1894-1895, č. 9, s. 130-133; č. 10, s. 154-155; č. 11, s. 162-165.

svěřené nedbá?“⁶⁸ Dívky si hrají někdy ve dvojici, většinou ale samy a doma. Ony nevymýšlejí krádeže jablek, jejich prohřeškem je nepozornost při úkolech a domácích pracích nebo drzost. Někdy nekárají rodiče, ale co je špatně a dobře ukazují autoři na dětech neposlušných a hodných jako v této ukázce: „Madla i Aninka od ní neveselé utekly a přidružily se k hochům. ‚Co že jsi dnes tak pyšná?‘ tázala se jí Aninka, přidruživši se k ní na chvíli (...). ‚I nejsem! Přemýšlím jen o krásném výkladu velebného pána. Nelíbí-li se ti také? Mně se tuze líbil a nejde mi z mysli.‘ ‚Hezké to bylo! Vidíš, já jsem celého neslyšela!‘ ‚Že ne? A jakž možno ve škole být a neslyšet?‘ ‚Inu, víš, Boženka chtěla, abychom si dělaly z papíru nebe, peklo, ráj a...‘ ‚To je velmi nehezké!‘ zvolala Lidunka rozhorlená.“⁶⁹

Dětský svět patří podle *Malého čtenáře* spíše na venkov. Nenalezneme zde povídky, kde by děti něco prováděly ve městě. Přece jen na vesnici se občas dostaly mimo dohled rodičů, to ve městě šlo pouze ve škole. Venkov zároveň bývá představován jako chudý, popřípadě tam existují žebráci nebo sirotci. Chudé děti se v povídkách vyznačují mimořádnou obětavostí a dobrým srdcem. „U stolku v rohu sedí hošík asi osmiletý a zkouší se v umění malířském. Vedle něho sestřička plete punčochu. (...) ‚Maminka jest churava a nemůže ručními pracemi tolik vydělati, aby opatřila nám, kolik bychom potřebovali, ale proto musíme jí býti přece vděční,‘ poučovala jej sestřička Boženka a spěchala matince ruky políbit na důkaz vděčnosti. Matka přivinula k srdci hodnou dcerušku, políbila ji v čelo a hořké polily ji slzy.“⁷⁰

Malý čtenář stále více tíhl k mládeži a od mladších dětí se odkláněl, tyto příběhy se tedy věnují spíše dívkám nebo v nich vystupují školáci, kteří se snad trochu blížili svým uvažováním skutečným dětem konce 19. století.

Dívčí hrdinky v povídkách pro děvčata

V *Malém čtenáři* samozřejmě neexistovalo nějaké označení příspěvků, kde by se čtenářky dočetly, že ta konkrétní povídka je určena jim. Příběhy pro dívky se vyznačovaly dívčími hrdinkami a jejich starostmi. Ovšem vše drželi autoři na dětské rovině, nezacházeli do přílišných podrobností a ani nechtěli nějak okatě oddělovat dívčí a chlapecký svět.

⁶⁸ Tonder, Čeněk: Rozbité okno, *Malý čtenář* 14, 1894-1895, č. 9, s. 130.

⁶⁹ Lužická, Věnceslava: Milujte se vespolek!, *Malý čtenář* 6, 1886-87, č. 1, s. 6.

⁷⁰ Horský, Jaroslav: Radostný štědrý večer, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 4, s. 53.

Od dívek se očekávalo, že si s panenkami přestanou hrát kolem desátého roku. Mnozí autoři patrně vůbec netušili, co si smejí k takovým děvčatům v povídkách dovolit říct a o čem vlastně chtějí dívky staršího školního věku číst. O módě se mluvilo jen v mravoličných povídkách jako o „fintění“, o lásce nemohlo být ani řeči. O prvních láskách se tedy jednak nepsalo, jednak povídky v *Malém čtenáři* se zabývají většinou malými dívkami kolem osmi a deseti let. Třeba patnáctileté dívky tu vůbec nevystupují, ty už se přece o nějaké hry nezajímaly. Přestože povídky pro dívky nevyužívaly těchto trochu banálních témat, nějakou vynikající kvalitou také neoplývaly. Opět se objevují vyhraněné typy postav. Jsou tu děvčata hodná a pilná, potom líná a drzá nebo ta, která raději hledí na krásu. Častým typem byla například holčička sirotek jako v této povídce: „S pláčem děvče usnulo, modlíc se otčenáš, kterému je byla žena, jež si dala říkati tetka, naučila, by modlíc se, žebrale. Ve snu se k ní snesla maminka a dítě se usmálo.“⁷¹ Od dívky se vyžadovala poslušnost, tichost, krása a do jisté míry chytrost, samozřejmostí byla šikovnost v domácnosti a u menších děvčat ve škole. Na konci 19. století se upevňuje předsudek hodné děvče, zlobivý chlapec, který se objevuje už v českých osvětských výchovných časopisech. Děvčata nebyla tak žádaným potomkem, musela být tedy alespoň hodnější než chlapci, aby tím vyvážila jiné nedostatky. Podle těchto předpokladů vypadala také spisovatelská tvorba zaměřená na dívčí svět, konkrétní příklady uvádím níže.

Nejvíce v tomto duchu přispívali do časopisu František Josef Andrlík a Věnceslava Lužická. Mezi zajímavé a nezvyklé počiny potom patří tvorba Sofie Podlipské.

S dívčími hrdinkami se tedy setkáváme nejprve v příspěvcích od Františka Josefa Andrlíka. Byl učitelem, psal povídky pro děti a mládež, „vybíraje pro svá rušná vypravování látku ze života a bojování na Balkáně“.⁷² V *Malém čtenáři* se nejvíce prosadil právě v povídkách s dívčími hrdinkami. Prózy odpovídají dobové představě o správně vychované dívce. Věk hrdinek je podobný věku čtenářek. Důraz klade autor na pilnost a skromnost dívek, také na zbožnost. V příběhu „Neocenitelný poklad“⁷³ se hrdinka Liduška vyrovnává nejen se smrtí matky a starostí o domácnost, ale i s nemohoucností otce, který se zranil v továrně, a tudíž i s nedostatkem peněz. Rozhovor obětavé Lidušky s nemocným otcem vypadal potom následovně: „Také Liduška uvažuje trudný stav a lituje srdečně dobrého otce. Na sebe nepomýšlí, což jest o ni, má zdravé údy, může pracovati a vydělávati. Přisedla na lože, naklonila se k otci a zašeptala: ‚Citíte-li posud bolest!‘ ‚Posud,

⁷¹ Lužická, Věnceslava: K mamince, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 8, s. 123.

⁷² Novák, Arne; Novák, Jan V.: *Přehledné dějiny literatury české*, Brno: Atlantis, 1995, s. 1265.

⁷³ Andrlík, František Josef: Neocenitelný poklad, *Malý čtenář* 6, 1886-87, č. 3, s. 46-48.

ale slaběji.‘ ,Mohu-li alespoň odpoledne odejít z domu do práce?’ ,Do práce – ty? A kam?’ ,Inu do továrny; budu soukat přízi.‘⁷⁴ Drsná realita už dnes nepředstavitelné dětské práce, ale také těžko uvěřitelné oddanosti otci působily na emoce čtenářek a také na jejich svědomí o vlastní oddanosti rodičům a pracovitosti. Příběh byl dosti prostý, s jednoznačně kladnými hrdiny. Liduška získá díky své pilnosti místo pro dívku na konci devatenáctého století ideální, totiž práci chůvy, je tedy jasné, kdo je v příběhu oním „neocenitelným pokladem“. V podobném duchu jasně rozvrženého dobrého a špatného chování se nesou i další příběhy od Františka Josefa Andrlíka.

Časopis působil spíše v duchu dobrodružné (tedy chlapecké) literatury, pro dívky ale psala vedle zmíněných Andrlíkových povídek například Věnceslava Lužická. Tato spisovatelka tvořila díla s jasným didaktickým záměrem, dnes bychom její tvorbu označili jako dívčí romány nebo romány pro ženy. Byla redaktorka dámského časopisu *Lada*, určeného domácnosti, zábavě a povahové výchově, organizátorka výchovy žen v ručních pracích.⁷⁵ Dětskou literaturu pojala především jako idealistické povídky s dívčími hrdinkami, jejichž děj ale postrádal spád nebo překvapení a vyvrcholení i záměry autorky působily většinou od počátku průhledně. Soudobá kritika ji označovala za spisovatelku moralistní, která se vyznačuje ladným vyprávěcím stylem, ale velké problémy jí činí reálnější prokreslení postav. Její hrdinky mohly být dívky bojující proti předsudkům vůči ženám nebo prosazující svou touhu po vzdělání, to by asi odpovídalo 90. létům 19. století i tomu, jak byla sama Lužická aktivní, navštěvovala chlapeckou školu, působila v různých vlasteneckých ženských spolcích. Přes tyto náznaky viděla ideál ženy v skromné matce rodiny, obětavé a v domácích pracích poučené ženě. Mnohé napoví i tituly povídek, které napsala pro *Malého čtenáře*: „Malá družička“⁷⁶, „K mamince“⁷⁷ a další. Lužická stejně jako Andrlík používá jednoznačně kladné a záporné charaktery postav („Vítězka Rovinková bylo hezké, ale nepříjemné děvčátko. Nikdo ji neměl rád, děti se jí vyhýbaly...“⁷⁸). Povídku tedy začíná přímou charakteristikou dívky, nejde do hloubky a nenechává na čtenáři posouzení Vítězčina charakteru podle jejího chování. Celkově v incipitech příběhů mnoho fantazie neprokázala. Průhledně banální charakter postavy, podobná jména hrdinek (vždy zdobně, aby byla bližší dětskému světu), vševědoucí vyprávění a okamžité odhalení problému, který bude během příběhu šťastně vyřešen

⁷⁴ Andrlík, František Josef: Neocenitelný poklad, *Malý čtenář* 6, 1886-87, č. 3, s. 47.

⁷⁵ Novák, Arne, Novák, Jan V.: *Přehledné dějiny literatury české*, Brno: Atlantis, 1995, s. 562.

⁷⁶ Lužická, Věnceslava: Malá družička, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 3, s. 34-37.

⁷⁷ Lužická, Věnceslava: K mamince, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 8, s. 122-124.

⁷⁸ Lužická, Věnceslava: Neposlušná Vítězka, *Malý čtenář* 6, 1886-87, č. 5, s. 78.

(většinou ponaučení). „Bětuška byla hezounká dívenka, byla způsobná a uměla se přilichotiti i zamluviti každému do srdce, ale měla jednu velkou, velkou chybu. Bětuška, nevím ani, mám-li to říci, byla líná.“⁷⁹ V tvorbě autorky se jako slabina projeví (možná i neuvědomované) předsudky nebo rádobý obecné pravdy.

Lužická psala pro starší dívky, tyto povídky působí drsněji, ale i pro menší děti, tam se držela prostředí venkova, her a někdy i z dnešního pohledu originálních témat (např. v povídce „Pohřeb loutčin“,⁸⁰ kde popisuje dětskou hru o pohřbívání panenky). Dokázala se tak přiblížit dětskému světu, snažila se jej vystihnout. „Hm, když si hoši s námi budou hrát, nemohou se nám vysmívati!“ pravila k družkám, očkem po hoších pokukujíc.“⁸¹ Právě motivy smrti a pohřbu se často objevují nejen v povídkách Věnceslavy Lužické. Děti se mohou podívat na mrtvého s obrázky svatých a samotný pohřeb je vnímán jako jedna ze základních společenských událostí, kterou není nutné před dětmi utajovat. Konkrétně pro dívky mohla znamenat účast při pohřbu roli družičky, dostávaly nové bílé šaty a patřilo se samo sebou, že se zúčastní. „Ze všech domů zvědavě na ni vybíhaly podívat se spolužačky a známé, ukazovaly si na ni prsty, a Bohumilce při všem šla hlava kolem. Prosim vás, není-li to také něco takového, aby dívčí hlavinka tím se pomátla! Nové bílé šaty, kadeře, věnec ve vlasech, jízda v kočáře a jméno družičky! Totě sláva a sláva ta trvá jen krátkou dobu.“⁸²

Věnceslava Lužická dokázala rozdělit svět dospělých od světa dětí, chápala také odlišnosti mezi chlapeckým a dívčím vnímáním života, své dětské hrdiny umísťovala do dobově uvěřitelných a běžných situací. Didaktická funkce jejích próz je nezpochybnitelná, viděla problémy dětí, které možná jiní dospělí nevidí. Dokázala přemýšlet o dětském světě i se do něj vcítit, neuměla však psát s tajemstvím, ladnou jednoduchostí či přitažlivostí pro dětského čtenáře. Ten se totiž u ní nedokáže ztotožnit s hrdinou, děj je tak jasný od začátku, spíše inteligenci dítěte podceňuje. Ihned je rozpoznatelné, že se hrdina nechová správně a především se nechová chytře nebo logicky. Autorka také dostatečně nevyužívá dětské představivosti, nezapojuje přírodu, kouzelné motivy nebo humor, linie příběhu není strukturovaná. Věnceslava Lužická přispívala do Malého čtenáře v období 1884-93, v prvních letech existence časopisu tvořila hlavní proud prózy pro dívky.

Mezi zajímavé příspěvky, jež se téměř diametrálně liší od zmíněných předchozích, patří dvoudílný příběh „Honba za motýlem“⁸³ od Sofie Podlipské. Hlavní hrdinka Milada

⁷⁹ Lužická, Věnceslava: Za mrazu, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 5, s. 74.

⁸⁰ Lužická, Věnceslava: Pohřeb loutčin, *Malý čtenář* 6, 1886-87, č. 7, s. 109-112, č. 8, s. 118-120.

⁸¹ Tamtéž, č. 7, s. 111.

⁸² Lužická, Věnceslava: Malá družička, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 3, s. 34.

⁸³ Podlipská, Sofie: Honba za motýlem, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 19, s. 293-294; č. 20, s. 301-304.

potkává motýlka, kterého se nejprve pokouší chytit, potom s ní ale motýl začne mluvit. Milada se vydává za mluvícím motýlem, který jí odhaluje svůj svět. Podlipská mohla napsat obyčejný článek o životě motýlů, ale vytvořila raději zvířecího hrdinu, který o své existenci vykládá se stejnou přirozeností jako dítě, má své obavy a povahové vlastnosti. Rozmluvy Milady a motýla jsou proloženy líčením přírody (především květin), takže čtenáři nechybí představa o barevnosti a kouzlu prostředí. Zároveň hrdinka prožívá dobrodružství, když se vydává za tvorem, který kupodivu mluví. S dětskou bezprostředností si na to rychle zvyká. Příběhem se ale promítne také pár životních postojů („Petrně stydí se za nízký svůj původ. Ale to není ani hezké ani rozumné. Což může kdo za to, jakým se narodil?“⁸⁴). Na konci povídky se ukáže, že to byla maminka, kdo šeptal místo motýla, a že tak vlastně řekla dceři krásný příběh. Dojemné. Maminka není jenom tou, která se stará o fyzické potřeby dítěte, v tomto příběhu je to moderní maminka rozvíjející fantazii dítěte a podporující jeho hravost. Nejenže Miladce netvrdí, že motýli přece neumějí mluvit, ona tu hru sama vymýšlí. Také vyprávění motýla působí humánně a přiměřeně dětskému světu, například proměna z housenky: „Pak obestřely mne mrákoty, a klesl jsem do hrobečku, jež jsem tehdy sám sobě přichystal. (...) Moje křídla, jež byla složena podle mého těla,..., náhle se roztáhla... Vazba i vězení ze mne spadly. Nade mnou bylo nebe... Letěl, vznášel jsem se, já, bývalá housenka, škaredá, žravá, plazivá.“⁸⁵

V 90. letech přidala do *Malého čtenáře* svou povídku i Růžena Svobodová. Samotný titul příběhu „Pokání Blaženčino“⁸⁶ naznačuje, že se opět jedná o potrestanou pýchu a přeměnu zlobivé holčičky v dobrou. Zajímavá je v povídce doba vánoční i to, že autorka neprozrazuje, že dárky donesli rodiče, ale uchovává tajemství Ježíška.

Prostředí venkovské školy a chlapečtí hrdinové

Dalšími, kdo se rozhodli tvořit pro děti skrze své smyšlené dětské hrdiny, byli Václav Špaček a Ludvík Strahl. Václav Špaček byl učitelem, zabýval se katolickou beletrií. Nepsal jen pro *Malého čtenáře*, vedl i katolicky orientovaný časopis pro děti, který se jmenoval *Rajská zahrada*. Oba autoři psali díla, jejichž základem pro soudržnost je prostředí venkovské školy.

⁸⁴ Podlipská, Sofie: Honba za motýlem, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 19, s. 294.

⁸⁵ Tamtéž, č. 20, s. 304.

⁸⁶ Svobodová, Růžena: Pokání Blaženčino, *Malý čtenář* 14, 1894-95, s. 98-99.

Důležitým prvkem je samotná cesta do školy. Tam nejsou děti pod dohledem rodičů ani učitele, tudíž jsou nejvíce ohroženy špatnostmi. Pro rozptýlení mohou přijít pozdě do školy, spolužáci je svedou k neplechám a podobně. Samotná škola se vždy vyznačuje přísným panem učitelem. Roční období určují docházku do školy stejně jako sociální postavení rodičů. Špaček píše o chudých a dobrosrdečných dětech, ostatní děti jim mají pomáhat.

Chlapci bývají v povídkách vytrestáni za neposlušnost nebo lenost, autoři potom volí většinou venkovské prostředí.

Václav Špaček napsal povídky „Dal se svěsti“⁸⁷ nebo „Dobráček“,⁸⁸ v nichž se prosazuje prostředí školní třídy. Podobně je tomu u příběhu „Před posvícením“⁸⁹ od Ludvíka Strahla, kde hlavní zápletku umožňuje významný svátek a úkol pro chlapce, jenž má donést koláče do sousední vesnice. Zde už se nenacházíme ve škole, ale uplatňuje se zde cesta. V *Malém čtenáři* se objevuje také množství příběhů o prostých chlapeckých lumpárnách. Ty mohou a nemusejí souviset se školou.

V ročníku 1894-1895 potom nalezneme několikadílňý příběh „Rozbité okno“ od Čenka Tondera. Příběh tentokrát zaměřený na chlapecké čtenáře vypravuje samotný hlavní hrdina, jenž vyrazil s kamarády na lov na vrabce. Autor se v této dobrodružně pojaté povídce přiblížil uvažování chlapců například využitím některých slovních obrátů („Takové počasí bylo pro nás trefa.“).⁹⁰

Nejen děti si hrají se zvířaty, zvířata tu mnohdy tvoří přímo hrdiny příběhů. Nechovají se ale jako děti, jejich myšlení často bývá dospělé, tudíž plné špatných vlastností jako pýcha nebo žárlivost.

6. 2. Dobrodružná povídka

Povídky s dobrodružnou tematikou tvoří zásadní část časopisu od sedmého a osmého ročníku. Mnohdy se nejedná o krátké texty, většina těchto povídek přesahuje tři a více čísel. Dobrodružství se ale prolínalo i do jiných povídek, příběhy ze školy nebo návraty do naší minulosti mnohdy nevypadaly o nic méně napínavě. Dobrodružství v nich však tvoří jenom součást povídky, zatímco v těchto příbězích je autorem upřednostňováno a čtenářem

⁸⁷ Špaček, Václav: Dal se svěsti, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 7, s. 99-101.

⁸⁸ Špaček, Václav: Dobráček, *Malý čtenář* 6, 1886-87, č. 6, s. 86-89.

⁸⁹ Strahl, Ludvík: Před posvícením, *Malý čtenář* 6, 1886-87, č. 1, s. 10-12.

⁹⁰ Tonder, Čeněk: Rozbité okno, *Malý čtenář* 14, 1894-1895, č. 7, s. 106.

dopředu očekáváno. Čtenáři si zvykají na své hrdiny, cílovou skupinou jsou starší chlapci, proto může být povídka mnohostránková a rozdělena do několika čísel časopisu. Navíc tak své čtenáře udržuje v napětí. Z velké části zajišťuje dobrodružství exotické prostředí. Právě pro nezvyklé prostředí volíme samotné zařazení do žánru dobrodružné povídky. Opět zde vystupují dětští hrdinové, tato próza ale vysloveně sleduje touhy po neznámu a nebezpečí, nelze ji tedy dost dobře řadit k typickým povídkám pro dívky nebo více méně výchovným příkladům ze školního světa. Tady jde o opravdové napětí a fantasi.

Co tedy znamenalo dobrodružství pro chlapce na konci 19. století? Stačilo k němu snění o vzdálených zemích, cizokrajných zvířatech a často těžko představitelných způsobech života na jiných částech planety. Dávno už skončilo období nalézání nových světů, většina jich už byla objevena a, jak se říká, bílá místa z map mizela. Přesto právě cestovatelé byli považováni za obdivuhodné lidi, i když někdy se na ně pohlíželo jako na podivíny.

Dobrodružstvím jsou naplněny příběhy dětí, které se poprvé vydávají na neznámá místa, stávají se dospělými, jejich úkolem bývá překonání strachu. Další druh povídky se vyznačuje zasazením do cizího prostředí. Podle toho, jak často se tato místa objevovala v časopise, se v *Malém čtenáři* nejvíce líbila Amerika, Afrika a Arábie, kde se odehrávaly příběhy tamějších obyvatel. Třetím hlavní téma v časopise obsadilo putování většinou českých dobrodruhů do exotických zemí.

Cesta jako dobrodružství

Cesta sama o sobě znamená dobrodružství. Naskýtá se množství možných zvrátů, které se během ní mohou stát. V *Malém čtenáři* cestovatelé většinou putují na lodích nebo s karavanou, jsou přepadáni domorodci, náhlými bouřemi i mořskými nemocemi. Cesta nemůže být jiná než strastiplná, protože potom by ztrácel na cennosti její cíl. „Jedinou výjimku na nekonečné cestě naší činila honba, nebo zvěři všeho druhu, jmenovitě jelenův a bažantů bylo tam hojnost“. Také s tygry přechoj jsme se setkali, a statečnější mužové často bavívali se lovem nebezpečných těch zvířat.⁹¹ Cílem putování bývá vzdálený bohatý příbuzný v Americe, nalezení pokladu nebo objev nové země a podobně. „Dobrý strýc, který pro svoji šlechetnou povahu požíval v Riu vážnosti značné jak ve třídách vznešenějších, tak i v lidu obecném, s náručí otevřenou přivítal toužebně očekávané hosti.“⁹² Pravý cíl však spočívá jinde. Základ tvoří přerod hrdiny příběhu, prokázání

⁹¹ G. K.: Veterán a tygřice, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 3, s. 38.

⁹² Tyšler, B. L.: Mořem i pevninou, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 7, s. 106.

statečnosti a charakteru, navázání nových známostí nebo nalezení lásky. Jedním velikým poznáním však stále zůstává to, že doma je nejlíp, i když cizí kraje nabízejí tolik pestrosti a bohatství. Například v této povídce vyrážejí na cestu čtyři hrabata. Hrdina s pravidelností až neskutečnou dospívá nejen k návratu do vlasti, ale především k prohloubení vztahu k naší zemi, kterou teď, pokud je autor alespoň trochu při zemi, obohacuje svými poznatky z ciziny.

Hrdinové v dobrodružné próze

V *Malém čtenáři* píše autoři povídky o statečných, chytrých a mladých mužských hrdinech, kteří odcházejí z vlasti, aby se poprali se světem. Zde už se nejedná o sociální problémy společnosti nebo důležitost náboženství (i když k Bohu se hrdinové modlí mnohokrát), výsostné postavení zaujímá převratné dobrodružství. Hrdinové tedy často musejí být bohatí, aby si mohli cestu dovolit, najímat si nosiče zásob a zbraní nebo se podívat prostému životu domorodých obyvatel. I když se jedná o mladé muže, nebývají většinou hrdiny dětí, protože na cestování je třeba peněz a bývá nebezpečné. V *Malém čtenáři* se autoři zatím neodhodlali vypustit chlapce na voru na řeku nebo vlakem přes celou Evropu, jak se to v 19. století projevuje v cizích literaturách. Navíc tento časopis byl před pár lety ještě striktně výchovným počinem, najednou tedy nemůže dětem nabízet příběhy o jejich vrstevnících, kteří přecháží z rodného domu za zábavou. Masově oblíbeným příběhem nejen u nás se stává v tomto století Robinsonovo přežití (do češtiny nově přeloženo právě roku 1886) na liduprázdném ostrově a nejrůznější obměny tohoto tématu. V dobrodružných povídkách se tento nápad projevuje v tom, že se hrdinové musejí ubránit nebezpečí života (jinak by to ani nebylo dobrodružství) a také se často uživit sami, domluvit s cizinci a toužit po návratu domů.

Velkou roli hrála popisná část příběhu. Boje se zvířaty a ozbrojenými divochy, zachraňování krásných dívek a objevování pokladů, to vše se muselo odehrávat v důkladně vyličeném prostředí. Autoři sázejí na neobvyklost, vyžívají se v popisech masožravých rostlin, mořských ryb a ozdob indiánů. Příroda opět stojí na předním místě, zájem se ale upíná i k cizincům. Ti bývají přátelští nebo nepřatelští. Od toho se odvíjejí další vlastnosti. Přatelští domorodci učí návštěvníky novým dovednostem (např. lovu), čtenáři potom obdivují jejich obydlí nebo šperky, bývají pohostinní. Nepřatelští jsou lítí bojovníci, další překážka na cestě.

Dobrodružná próza v domácím prostředí

Mezi dobrodružné povídky v *Malém čtenáři* se ovšem řadí i příběhy z méně rušného prostředí a s dětskými hrdiny. Jejich kouzlo spočívá v překonání strachu, objevování nových míst i v našem prostředí a mnohdy nezbytné morální poučení.

Exotiku tudíž nemusíme nalézat pouze v cizině. Z domácího prostředí vychází povídka „Ve smaragdové říši podzemní“⁹³ od Klimenta Čermáka. Ten v tomto příběhu vypráví jistě i z vlastních zkušeností, amatérsky se totiž zabýval archeologií a historií vůbec. Titul sám o sobě naznačuje dobrodružství, slovo „smaragdové“ zase upoutá naši pozornost a vnáší do představy barvu a pocit jedinečnosti a krásy. Mohlo by se zdát, že povídka bude třeba ze světa podmořského, ale tentokrát jde o prostředí mnohem bližší, děj příběhu se odehrává v jeskyni Macocha. Do nového průzkumu se pouští pan doktor Vaněk se sluhou Josefem, na cestu přibírají i chlapce Ferdíka. I když je vypravování vedeno ve třetí osobě, čtenář vidí události z Ferdíkova (tedy chlapeckého) pohledu, to mu příběh přibližuje a zlepšuje se jeho porozumění. Stále jsme v 19. století, výprava používá lucerny a vor, pan doktor má sluhu a Ferdík políbí otci před odchodem ruku. Příběh se odvíjí se stupňujícím se napětím, čtenář se seznamuje se třemi hrdiny, prožívá přípravy na cestu. Již tady naznačuje autor budoucí zápletku, když otec nechce pustit Ferdíka na cestu, protože bude nebezpečná.

Autor využívá přímou řeč, aby tím mj. vystihl vztahy mezi hrdiny povídky. Pan doktor vše řídí, ostatní mu vykají a váží si ho, takže mu otec Ferdíka svěří svého syna, sluha Josef je tu pro tvrdou práci, pan doktor opravuje jeho lehkomyšlné či hloupé řeči, a tak se ukazuje autoritativně. „Josef přisvědčil: (...) ‚Byla by to radost, kdybychom dostali se po vodě až na dno Macochy! Vysmáli bychom se těm, kteří spouštěvali se tam s nebezpečenstvím života.‘ ‚Nevýskej, ještě s nepřeskočil, Pepíku! Možná, že se ti vícekrát nezachce činit podzemní výpravy.‘ ‚Leda, že bych tam zůstal, pane doktore,‘ pravil Josef oddaně, rozbaluje vak, v němž uloženy byly svítilny, sekerky, měřidla, vodní váhy i jiné nástroje.“⁹⁴

Pravé dobrodružství má spád a překvapení, tak je tomu i v této povídce: „Vtom vpadl vak s naloženými předměty přes okraj do vody. ‚Ach, smilujte se, pane doktore! Zapomněl jsem upevnit vaku!‘ žalostně Josef. ‚Jen dbej života svého, ať zde nezahyneme, toť dražší klenot,‘ duněl chladně doktor, namáhaje se, aby přivedl pramici do rovnováhy a do proudu.“⁹⁵

⁹³ Čermák, Kliment: Ve smaragdové říši podzemní, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 1, s. 6-7; č. 2, s. 28-30.

⁹⁴ Čermák, Kliment: Ve smaragdové říši podzemní, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 1, s. 6.

⁹⁵ Tamtéž, č. 2, s. 30.

Dobrodružný příběh *Mořem i pevninou*

Reprezentativním příkladem všech podobných dobrodružně laděných povídek, které se vyskytovaly v *Malém čtenáři* od sedmého ročníku a měly různou délku, hrdiny i místo děje, avšak stejnou základní nit, je povídka „Mořem i pevninou“.⁹⁶ Toto rozsáhlé dobrodružství z exotického prostředí od Bohdana Ludevíta Tyšlera (1858-1923) zaplnilo místo v každém čísle osmého ročníku.

Hlavním hrdinou už není chlapec, ale mladý hrabě, o jehož cestách mohli čtenáři fantazírovat. Nesetkává se s nadřazeným přístupem a závislosti na dospělých a nemusí se podvolovat dětskému úsudku a omezeným možnostem cestování, jak by to bylo u dětského hrdiny. Může se doopravdy pustit do světa, kde se jako pravý muž musí vypořádat s nebezpečím. Tento pohled byl jistě chlapeckému čtenáři kolem dvanácti či patnácti let na konci 19. století mnohem bližší a byl pro něj zajímavější, o tom se dalo snít.

Strhující příběh začíná ztroskotáním lodi na cestě do Ria de Janeiro, na níž plují hrabě Hanuš, jeho bratr Jaromír a dva přátelé – sluhové. Projevují se ihned jako velmi kladní hrdinové, protože jsou především stateční. „Mohli sice i se členy většími dříve již uniknouti zkáze, ale neohroženost' netlačila jich v řady přední, šlechtynost' jejich zase přednost' dala otcům, matkám a dětem, jižto nebyli by s malým člunkem, který samým jim řídit bylo, ničeho pořídili.“⁹⁷

Také jsou to „naši krajané“, tudíž je ještě více zdůrazněna jejich dobrodružná povaha, když se vydali tak daleko, ale i to, že je to vůbec možné.

Autor si dobře uvědomuje, že prostředí tvoří základ povídky, a tak nešetří líčením krajiny. Vyprávění také zachovává pohled cestovatelů, když se ocitnou v pralese, popis přírody vede autor tak, jako by ji napsal člověk, který se ocitl v pralese poprvé. „S kmene na kmen u výši asi patnácti metrů zavěšeny jsou podivné ozdoby rodinné na způsob slavnostních věncův... Po kmenech lezou podivní hadi a ještěřky, podobající se leskem a pestrostí barev bujným květům různých vstavačův... Tam zase hejna opic s dlouhými ohony houpají se na větvích.“⁹⁸

⁹⁶ Tyšler, B. L.: Mořem i pevninou, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 1, s. 8-10; č. 2, s. 25-27; č. 3, s. 34-36; č. 4, s. 50-53; č. 6, s. 89-91; č. 7, s. 104-108; č. 9, s. 138-139; č. 10, s. 152-155; č. 11, s. 160-163; č. 12, s. 185-187; č. 13, s. 193-195; č. 14, s. 216-218; č. 15, s. 225-228; č. 16, s. 243-249; č. 17, s. 256-262; č. 18, s. 271-275; č. 19., s. 285-290; č. 20, s. 298-300.

⁹⁷ Tyšler, B. L.: Mořem i pevninou, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 1, s. 10.

⁹⁸ Tamtéž, č. 2, s. 26.

Nejenže příběh vypráví o dvou hrabatech, líčí divokou přírodu, ukazuje také cizí kultury. Když Hanuš zachrání Indiánku před jaguárem, dostávají se hrdinové do jejich tábora. To vše bez poučných frází. Samozřejmě, že popisy přírody mají své vzdělávací cíle, ale ta výchovná stránka je v tomto příběhu potlačena na nejnižší míru možnou na konci 19. století. Navrch má rozhodně děj.

Když Hanuše unesou Indiáni, nepromýšlí celou noc útěk, ale probdělá ji „na modlitbách“. K Bohu se ostatně cestovatelé obracejí v každé nesnazi, odevzdávající se často do jeho vůle. I to je konec 19. století. „Odvážný byl sice tento pokus, leč důvěra v Pána, který z nebezpečí téměř zázračně je vysvobodil, sílila ducha i paže jejich.“⁹⁹

Celé dobrodružství se skládá z dílčích vyhocených epizod, setkání s nezvyklými lidmi, ale také z retrospektivního uvedení čtenáře do předchozích osudů postav z Čech. A tak se až po delší době dozvídáme, proč se vlastně bratři vydali na cestu, že chtěli navštívit strýce. Tento postup rozhodně přispívá k napínavosti příběhu a jeho kvalitě celkově. Autor nezahltil čtenáře hned na začátku všemi informacemi, ale moudře si je ponechal, aby tak rozkošatil vyprávění. Čtenář byl zpočátku vržen do krizové situace (bouře na lodi) a ve chvíli, kdy se mu zalíbili hrdinové, už sám od sebe touží poznat jejich minulost, věk, rodinu atd. Tento přístup je tedy mnohem elegantnější, než kdyby autor vše nudně popisoval v incipitu. Teprve nyní se vyprávění také vrací k popisu cesty lodí, nevynechává ani strasti cestovatelů, například mořskou nemoc nebo tropické vedro na rovníku, ani nezvyklosti jako oběd z delfíního masa. Když se cestovatelé dostávají do Ria, stává se z příběhu částečně cestopis, prohlíží si totiž skutečně existující památky, nechybí některé faktografické údaje. „Hanuše poutaly především budovy veřejné i soukromé jako císařský palác, univerzita, zámek císařský S. Cristovao za předměstím Marta Porcos a chrámy, z nichž však pouze kostel sv. Františka a chrám de Candelaria jsou rozměrů značnějších.“¹⁰⁰

Toto vypravování bezesporu přispělo ke kvalitě časopisu a ukázalo jeho zaměření na chlapecké publikum.

Život obyvatel exotických zemí v dobrodružné próze

Zbývá přiblížit třetí nejčastější námět pro dobrodružství, k němuž se obraceli přispěvatelé *Malého čtenáře*. Jednalo se o činy dalekých obyvatel exotických zemí, které si

⁹⁹ Tamtéž, č. 4, s. 53.

¹⁰⁰ Tyšler, B. L.: Mořem i pevninou, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 7, s. 108.

v Čechách malovali v představách naši spisovatelé a předkládali je dětem. Vděčné prostředí představovala džungle. Místo plné nástrah, nebezpečné tím, co skrývá. Pro dobrodruha se může stát osudným šelma nebo domorodec, ať už je to v Africe nebo třeba v Indii. Povídky z východu se zabývají lákavým a nepoznaným mohamedánským náboženstvím, probíhají tu souboje mezi emíry a sultány, země se vyznačuje mnoha minarety a spalujícím sluncem. „Mocný nepřítel byl poražen a vítězné vojsko táhlo jásajíc se sultánem Sandierem v čele do hlavního města. Lid chtěje patřit vítěze, vylezl na nejvyšší místa, aby vojsko mohl lépe přehlédnout. Syn jednoho dervíše, mnicha mohamedánského, vylezl na velmi vysoký obelisk, to jest čtverhranný sloup, nahoře do špičky vybíhající, v podobném úmyslu.“¹⁰¹ O největší užití různých klišé se postaraly povídky s indiány. Ti se vyznačují čestným chováním, nikdy neomrzí popisy jejich oblečení, účesu a obydlí. V jedné povídce můžeme v úvodu číst: „Proč čítáváte, milí přátelé, tak rádi povídky ze života amerických Indiánův? Zajisté jen z té příčiny, že baví vás líčení života nešťastných těch dítek Božích, které víc a více mizejí s povrchu zemského, až snad nadejde doba, kdy vypravovati se bude o nich jako o obyvatelích, kteří tu někdy žili. Baví vás mnohé příklady o jejich dobrosrdečnosti, velikomyslnosti a statečnosti.“¹⁰² Příběh, který začíná touto krátkou úvahou, vypráví Jan Kopřiva. Představuje indiána s čistou myslí, jehož se pokouší ošidit obchodník z velkého města, Sam Green. Obchodník se ale nakonec zastydí před Indiánovým charakterem a zaplatí mu všechny kožešiny, na kterých ho předtím ošidil. Indián navíc už nechce být bojovníkem, ale jenom lovcem, poněvadž přijímá myšlenky křesťanské misie a stává se křesťanem. Autor vysvětluje přímo v textu nebo v poznámce pod ním výrazy jako „mokasíny“, „vigvam“, „tomahavk“, píše také o známých činech spojených s indiány (lovení buvolů, prodávání kožešin za trochu kořalky, ...) a i rozhovory hrdinů příběhu si z dnešního hlediska představuje celkem předvídatelně. Setkání Indiána s obchodníkem u bobří hráze se potom v Kopřivově povídce odehrává následovně. „Obličej asi dvacetiletého náčelníka indiánského byl ušlechtilý, oko veliké, tmavé, výrazu srdečného. Zářícím zrakem pohlížel na Sama Greena a v lámané angličtině tázal se ho: ‚Proč plaší můj bílý bratr mé pracovité dělníky?‘ Master Green vzpomínal se z uleknutí odpověděl: ‚To jsou tvá zvířata, rudochu?‘ ‚Říkají mi Omaha, šeptající vítr,‘ odvětil Indián s jakousi vrozenou pýchou a vážností.“¹⁰³ Indiánské příběhy se staly trvalou součástí

¹⁰¹ S. A.: Povídky z východu, *Malý čtenář* 10, 1891, č. 14, s. 219.

¹⁰² Kopřiva, Jan: Čestné slovo, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 9, s. 130.

¹⁰³ Tamtéž.

Malého čtenáře, vždyť už v této době vydává Josef Richard Vilímk první díla Karla Maye přeložená do češtiny.

Dobrodružné povídky přes všechnu svoji jednoduchost, předvídatelnost a někdy možná banalitu spolupůsobily na převrat časopisu k něčemu mnohem čtivějšímu a mnohem méně moralizujícímu. Nespadly rozhodně k braku, i když používaly otřepaná témata. Můžeme však vidět rozdíly mezi jednotlivými tematicky podobně laděnými povídkami. V *Malém čtenáři* se ovšem už objevují i povídky s většími ambicemi, v nichž nevidíme jenom dobrodružství navenek, ale i možná až strhující výstavbu příběhu. Obojí ale byly pro českou mládež příběhy poutavé a vzrušující. Psala se totiž teprve 80. léta 19. století.

6. 3. Dějepisná povídka

Malý čtenář vzešel z učitelského prostředí, snažil se především vychovat nové členy národní společnosti. Děti se měly seznámit s dějinami národa, který se právě teď více než jindy snažil prosadit proti Rakousku-Uhersku. I když už po pár letech procházel časopis proměnami, zůstala historie jedním ze zásadních témat. Spisovatelé pokračují v myšlenkách slavného díla Františka Palackého – *Dějiny národa českého v Čechách i v Moravě*. Základ dějepisně laděných povídek tedy tvoří příběhy z národní minulosti. Většinou se týkají právě podle vzoru Palackého ještě dějin před rokem 1526, důraz kladou spisovatelé na dobu husitskou.

Povídky málokdy využívají pouze smyšlené postavy, většinou tvoří jádro příběhu skutečná historická událost, její okolnosti a poutavost pro děti bývá už fantazií autora. Věcná stránka tu tedy zastupuje důležitější úlohu než u dobrodružné literatury.

Povídky z české historie vidí události samozřejmě s ohledem na znalosti a představy o dějinách na konci 19. století. Straní se českému národu. Prohra českého vojska je tedy vykládána jako tragédie, vidíme, že faktografická stránka zde oslabuje. Povídky se nesou v podobném duchu, jak ukazuje tento příklad: „Ten den před svatými králi léta 1281. první kapka radosti padla národu českému, jmenovitě obyvatelstvu pražskému, do poháru, naplněného samým šíravým žalem.“¹⁰⁴

Povídky se věnují historicky doloženým událostem, na druhou stranu ale přiživují některé legendy (Václav IV. chodil v přestrojení mezi lid, Zikmund Lucemburský byl zrádcem národa apod.). Za základ, který vzešel také od Palackého, si spisovatelé vzali

¹⁰⁴ Rais, Karel Václav: Ze žalných dob, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 1, s. 2.

napětí a střety mezi germánským a slovanským lidem. Příběhy v podstatě tvoří vždy nějaká historická událost, kterou autoři pouze dokreslují vyličením prostředí, znalostmi zvyklostí doby (např. ohledně stolování, oblékání, koní nebo měst), prohloubením charakterů hrdinů a přidáním přímé řeči. Postavy se svou povahou drží buď kladného, nebo záporného chování, jak se o nich dochovaly historické zmínky. V této době se v *Malém čtenáři* nevyskytla povídka čerpající pouze z prostředí historie, ale pracující s výhradně smyšlenými postavami. Časopis ještě nenakročil na cestu pouhé zábavy a vzrušení z odlišné doby, chtěl vždy alespoň částečně vyučovat, tedy používal historické osobnosti. Povídky se soustředí kolem života králů a knížat, významných bitev s nepřáteli (tím bývá z doby starého Rakouska vždy Turek), vše doplňuje poučení pro současnost.

Příběh s dějepisnou tematikou se nezřídka jenom velmi málo liší od tzv. dobrodružné prózy. Dětský čtenář se jistě může ztotožňovat s hrdinným cestovatelem stejně dobře jako s křižáckým rytířem. Právě tak historický příběh může být exotický, ne třeba prostředím džungle, ale odlišností doby, jiným náhledem na svět. Navíc podněcuje dětskou představivost tím, že ukazuje dějiny vlastní země, staví vedle sebe osobní zkušenost čtenáře se vzdálenou minulostí. Dějepisná povídka může ukazovat osudy krále tak, že bude čtenáři celkem jedno, na kterém místě se přesně bojiště nachází, hlavním tématem je boj sám. Nebo může být historie spíše obrazem, který líčí faktograficky přesné události s pomocí několika smyšlených postav.

Dějepisná povídka Karla Václava Raise

Druhý přístup zvolil K. V. Rais v několika svých historicky zaměřených příspěvcích pro *Malého čtenáře*. Na konci 80. let 19. století již Rais pobýval a učil v Praze. Mohla to být jeho profese, co způsobilo, že ve svých prózách pro děti a mládež vyzdvihoval výchovnou úlohu, i když ji skrýval pod příběhy postav. Také národní cítění, jež si v sobě vybudoval, dosti jednoznačně ve svých povídkách dětem předkládal. Nezaměřoval se pouze na historické události, pokoušel se rozkrýt psychologii historicky doložených postav.

Jednou z jeho povídek takto laděných je příběh „Ze žalných dob“.¹⁰⁵ Titul naznačuje, že se jedná o neslavné okamžiky české historie. Ne snad, že by celá česká historie byla k pláči, ale povídka přece jen vznikla na konci 19. století, takže za žalnou mohl autor označit opravdu raději jen českou historii. Možná i z toho důvodu se obrátil ke starším

¹⁰⁵ Rais, Karel Václav: Ze žalných dob, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 1, s. 6-7; č. 2, s. 18-22; č. 3, s. 43-45.

dobám, a to až na konec 13. století, kdy se vlády v Čechách zmocnil Ota V. Braniborský. V 19. století byla tato součást našich dějin vnímána jako ohromné příkoří a neslavná doba. Vždyť v 60. letech napsal Bedřich Smetana operu *Braniboři v Čechách*. Toto téma už mělo v naší historii jasnou pozici s vymezeným emocionálním chápáním. Karel Václav Rais ovšem nepotřeboval tyto události pouze zapsat nebo je vystihnout esteticky, pokusil se je totiž navíc přiblížit dětskému čtenáři. Šel na to skrze hrdinu, s kterým se mohl hlavně chlapecký čtenář ztotožňovat. Budoucího českého krále Václava II. nechal tehdy Ota věznit právě v Braniborech. Václavovi bylo kolem dvanácti let. To jsou fakta. Rais přidal chlapci hrdinnou tvrdošijnost, s jakou odmítá spolupracovat s vězňem, odvahu a celkově příjemnou povahu. Nepoukazoval na chyby charakteru, které zajisté Václav měl. Jeho roli (pokud nějaká byla) v akci, jež znamenala přenesení českého státu zpět do rukou Přemyslovců, možná zveličil, rozhodně ale neuvedl jiné faktory. Povídka, která měla mimochodem pokračování v dalších číslech *Malého čtenáře*, tak získala dětského hrdinu v době středověku, jenž se vypracuje z týraného sirotka na velkého krále. „Václav na Güntera, jemuž bylo snad o rok či dva více nežli českému sirotkovi, ani nepohlédl. ‚O čem se jeho milosti zdálo? Snad o zlatém trůně, o hedvábných poduškách a stříbrných mísách?‘ smál se Günter. (...) ‚Královská milosti, v Čechách patrně spí, že na krále svého nadobro zapomněli. Nebo je tam již málo toho zlata i železa, jimiž se jasný otec královské milosti chlubil!‘ dráždil Braniborčík.“¹⁰⁶

Dalším příspěvkem tohoto rázu se stala povídka „Návrat krále Václava“¹⁰⁷, také třídílná. Opět se drží ustáleného mínění o událostech českých dějin. Tentokrát si časově Rais zvolil počátek 15. století, spory mezi Václavem IV. a „proradným“ Zikmundem. Pokud se jedná o dětského čtenáře, sází hlavně na nezvyklé prostředí středověku, zpočátku vysvětluje události rozhovorem mezi strýčkem a dětmi. „Potom postavil se před strýčkem, tělo vypjal, ruku povznesl a zvolal: ‚Věř mi, strýčku, kdybych tam tak byl, řetězy bych roztínal jako kníže Břetislav – víš, tím širokým, který visí tam v jídelně; krále vedl bych za ruku a vyvedl – až do Prahy bych ho přivedl!‘ hrdinně volal Heřmánek.“¹⁰⁸ Snaží se zaujmout některými dobovými detaily. „Oba byli oděni ve hrubé, rozedřené oděvy zbrojnošů. Koníci bystře uháněli k jihovýchodu.“¹⁰⁹ Zikmund Lucemburský je zde už tradičně líčen v negativním světle, právě v této době vznikají Jiráskova díla, podle kterých si Zikmunda

¹⁰⁶ Rais, Karel Václav: Ze žalných dob, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 1, s. 6-7.

¹⁰⁷ Rais, Karel Václav: Návrat krále Václava, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 4, s. 56-59; č. 5, s. 68-70; č. 6, s. 85-87.

¹⁰⁸ Tamtéž, č. 4, s. 56-57.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 59.

už asi provždy budeme pamatovat ve spojení „liška ryšavá“. „Král byl vlasti vzdálen, a nikdo nemohl mu pomoci. V Čechách hospodařil nevěrný bratr Zikmund a páni, dobrému králi Václavovi nepřátelští. Lidu se stýskalo...“¹¹⁰ Karel Václav Rais i zde zachovává pohled vševědoucího vypravěče a drží se spíše pravidelného tempa příběhu, náhlých zvrátů a rychlého spádu se čtenář obávat nemusí. „Stýskalo se Václavovi po věrném srdci bratrském. Domníval se, že láska bratrská čistá a upřímná plane v prsou Zikmundových. Jak se zmýlil! Divně Zikmund Václavovi oplatil, divnou lásku bratrskou ukázal!“¹¹¹ Vidíme, že stanovisko autora je jasné, kladný hrdina u něj potom bývá jednoznačně dobrým. Zajímavé z dnešního pohledu je určitě to, jak přistupoval autor k předpokládaným znalostem svých čtenářů. Bezesporně počítal již se čtenáři staršího školního věku. V povídce „Návrat krále Václava“ vysvětluje okolnosti uvěznění krále a rodinné poměry pouze velmi stručně, navíc až asi v polovině příběhu. V první části povídky čtenář není zpraven, o kterého krále se přesně jedná a v jaké době se děj odehrává, proč krále vůbec vězní atd. Předpokládal snad Rais znalosti dětí na takové úrovni, že si z prvních náznaků vyvodí, o jaké události se jedná? Nebo mělo být toto postupné odhalování informací k dobru přitažlivosti příběhu?

Karel Václav Rais dále přispěl do *Malého čtenáře* například povídkou „Na Slované“,¹¹² kde vylíčil i pozdější, i když opět českou, historii. Příběh se tentokrát odehrává opět ve smutné době, začíná roku 1635. Rais zůstal věrný národní tematice, vykreslil zde katolické prostředí, především ale události i z pohledu „obyčejného“ obyvatele českých zemí.

Dějepisná povídka Václava Špačka

Dějepisnou povídkou pro děti se zabýval i Václav Špaček. Ten se od Raisovy faktografické výchovnosti přiklonil spíše k dobrodružnosti příběhu. Jeho povídky těží z větší části z historického prostoru a zvláštností té které doby. Čtenář také dobře ví, do jakého historického období ho autor právě zavedl. Jedna ze Špačkových povídek začíná jasným zasazením dobovým: „Byl pěkný červencový večer roku 1203. Nad krajinou rozkládalo se šero a ticho vládlo vůkol.“¹¹³ I když také on využívá skutečných historických

¹¹⁰ Rais, Karel Václav: Návrat krále Václava, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 4, s. 59.

¹¹¹ Tamtéž, s. 68.

¹¹² Rais, Karel Václav: Na Slované, *Malý čtenář* 9, 1890, č. 11, s. 171-175; č. 12, s. 186-190; č. 13, s. 202-207.

¹¹³ Špaček, Václav: Na obranu rodného kraje, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 1, s. 2.

událostí, mnohem více je dotváří postavami smyšlenými nebo sice existujícími, o nichž však toho mnoho není známo ani z historických záznamů, rozhodně však nejsou povědomé širší veřejnosti, natož pak dětem. „Tenkrát mnoho cizinců do Čech přicházelo a páně Borešova dcera Kunhuta provdala se za jednoho z nich. Pan Ekhard, její manžel, ovšem chtěl své statky prodati a usaditi se v Čechách, ale po čase jinak se rozmyslil.“¹¹⁴ To umožnilo autorovi více propracovat jejich charaktery, dokreslit osudy, domyslet děj, který zde není jen prostředkem k výkladu dějepisu. Naopak, právě dějovost má u Špačka nad fakty převahu. Také on předpokládá dost široké dějepisné znalosti svých čtenářů, ti je ale uplatňují v lepší posloupnosti, než tomu bylo v povídkách Karla Václava Raise, i když samotná dějepisná epika v dětské literatuře musí asi vždy pracovat s určitou naučnou složkou. Václav Špaček v podstatě rozvíjí v povídkách ne nezvyklé lidské příběhy, kterým ale dodává na poutavosti prostředí vzdálené minulosti. Příběh má spád, na rozdíl od Raise využívá Špaček ve větší míře dialogu. „Tu pan Boreš často prodléval na hradbách, zvláště večer, a byla-li nepohoda, dojista pohlížel do dálky oknem. ‚Pan Boreš truchlí pro dceru,‘ říkávali mezi sebou zbrojnoši. – A pan Boreš opravdu truchlil. Nejčastěji pohlížel tam na hory, za nimiž dlelo jediné dítě jeho. Bylo již nedaleko půlnoci, když pan Boreš odcházel dovnitř hradu. ‚Bud’ bedlivým, Juříku,‘ řekl ku zbrojnoši, ‚jsou nyní zvláště nejisté doby, když král mešká v cizině.“¹¹⁵

Dějepisná povídka Aloise Jiráska

Historickou povídku v tomto období napsal pro *Malého čtenáře* i Alois Jirásek, jenž se už dokázal v historickém románu prosadit na přední místo mezi českými spisovateli v této oblasti. Také on působil jako učitel. Jeho příběhy jsou typicky výpravné, plné detailů, které dokonale přibližují prostředí i rok 1742, který si z nepřeberných historických událostí zvolil. Opět se jedná o české dějiny a válečný konflikt. Jirásek také využívá českých hrdinů, obyčejných obyvatel, kteří čtenáři zprostředkují dobové události. Nechybí historické osobnosti. Protože se ale jedná o literaturu pro děti, uplatňují se v této povídce i dětské postavy, navíc si Jirásek hraje s neotřelými českými výrazy. Zaměřuje se na sociální situaci a dějinné okolnosti. „Severin trnul, když uslyšel, že tou dobou je v Praze libra

¹¹⁴ Špaček, Václav: Na obranu rodného kraje, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 1, s. 3.

¹¹⁵ Tamtéž.

hovězího masa za tři zlaté a libra másla za 2 zl. Jiné věci jako drůbež a podobné že se platí ryzím zlatem, a že i za kočky a kocoury dávají tam velké peníze.“¹¹⁶

Pokud se spisovatelé rozhodli přiblížit dětem historii, dělali to především s výchovným záměrem. Přesto se ale v *Malém čtenáři* už sešli takoví autoři, že estetická stránka v těchto povídkách té výchovné nejen stačí v tempu, ale třeba u Jirásky vyloženě rámec dějepisného poučného dílka mnohonásobně překračuje. Česká historie patří k ohromné zásobárně námětů pro literaturu, pokud se ji autoři pokusí využít pro poučení dětí, musí tu postupovat obzvláště obezřetně. Historie totiž balancuje mezi velikou zábavou a velkou nudou, záleží ovšem na podání. Právě historická povídka v literatuře pro děti patří k velmi obtížným žánrům, klade velké nároky na znalosti autora a schopnosti přiblížit často století staré události v uvěřitelné formě. Zdá se mi, že právě na tomto poli bylo v *Malém čtenáři* dosaženo úspěchu.

¹¹⁶ Jirásek, Alois: Na samotě, *Malý čtenář* 14, 1894-1895, č. 1, s. 2.

7. VÝCHOVNÉ ČLÁNKY V *MALÉM ČTENÁŘI*

V časopisu se od jeho začátků objevovaly články, které svým obsahem i formou naznačovaly, že se nemá jednat o zábavu, ale spíše o poučení. Je trochu obtížné řadit je pouze k literatuře faktu, poněvadž někdy obsahovaly krátké dějové příběhy a tíhly k beletrii, jindy zase pracovaly s určitými klišé nebo zjednodušenými formulacemi, takže nebyly ani odborného charakteru, většinou potom vysvětlovaly každý nejasný pojem, tudíž se přikláněly k populárně naučným příspěvkům. Jak je jasné z předchozích příkladů, sám *Malý čtenář* se zakládal na poučení a výchově, v těchto člancích ale tyto své cíle nezakrýval.

7. 1. Populárně–naučné články

V časopisu se od roku 1882 do roku 1895 nejvíce objevovaly právě články populárně naučného charakteru. Je to logické. Jejich autory se většinou stávali učitelé, ti tedy vytvářeli příspěvky, jejichž základ funguje na bázi výkladu. *Malý čtenář* měl v první řadě děti naučit i mimo školu. Estetická stránka v těchto člancích ustupuje té výchovné. Příspěvky neměly více jak dvě stránky textu, často se omezily jenom na jedinou. Bývaly doplněny obrázky k tématu.

Příroda v populárně naučných člancích

Základním tématem se stala z velké části příroda. Články se zabývaly jednotlivými zvířaty nebo rostlinami. Pokud šlo o zvířata, doplňovala někdy část článku příhoda ze života tohoto tvora, většinou se jednalo o to, jak přežívá ohrožen dravci atd. Článek vysvětloval, čím se zvíře krmí, v jakém žije prostředí, kde ho mohou děti vidět a jak se k němu mají chovat. „Jediný pohled na žirafu nás poučuje, že není stvořena, aby si potravu sbírala po zemi (...). V zoologických zahradách těší se tito vzácní hosté afričtí zvláštní pozornosti (...). Dámy, které mají klobouky zdobené umělými květy a listy, musejí být na žirafy pozorné.“¹¹⁷ Někdy autor vyvracel pověru, která o zvířeti kolovala. „Domníváte se zajisté, čtenářové malí, že vosy je zlý hmyz, který k ničemu jinému není, než aby dítky žahadlem poraňoval. Činí tak sice hned, jakmile byla drážděna, ježto nemiluje žertův.

¹¹⁷ Vendyš, B. K.: Žirafy, *Malý čtenář* 14, 1894-1895, č. 7, s. 111.

Jinak by jí každý tuze křivdil, neboť když poletajíc bzučí, jako by hledala, koho by píchla, má jen starost' o své potomstvo.“¹¹⁸

Podobně působily články o rostlinách. Ty nebývaly tak časté a také se nedoplňovaly nějakou smyšlenou příhodou z jejich života. Tyto články tedy částečně tíhly k faktografické literatuře pro děti, neboť sice využívaly skutečná fakta, podávaly je ale narativně. „Rostliny kaktovité nápadny jsou nám nejprve dužnatým kmenem, jenž bývá tvaru rozmanitého. Ta podobá se kouli, vejci nebo veliké hrušce, jinak opět pyšně jako obrovský svícen mnohoramenný pne se do výše, nebo záleží z plochých listů nečlánkovaných.“¹¹⁹

Populárně naučné články o cizině

Dalším tématem byla cizina a její obyvatelé. Popisy jejich života tvořily také žádanou součást populárně naučného bloku *Malého čtenáře*. Náměty takových článků jsou rozmanité, čtenáři se dozvěděli o vzhledu domů ve vzdálených oblastech, lovu velryb, životu na Pampách, školách v Persii, kupeckých lodích v Řecku, ostrovech, jezerech nebo o tradicích a svátcích v Africe nebo Jižní Americe. Obydlí cizinců představovali spisovatelé v *Malém čtenáři* například tímto způsobem: „V krajích lesnatých stavějí si mužíci (sedláci) chalupy ze dřeva. Na velké Rusi umějí je ozdobiti vkusnou řezbou, třebaže jedině sekerou zhotovenou.“¹²⁰ Způsob života domorodců byl v článku vykreslen například následovně: „Obyvatelé pamp jmenují se Gauchové (čti: Gaučové). Též Indiáni jsou tam častými hosti. A čím se živí obyvatelé pamp? Gauchové jsou pastevcí. Nepasou však stád svých tak jako pastevcí alpští nebo jiní. Ve dvorcích není také chlévů pro stáda. Ta po celý rok prohánějí se volně na pampách.“¹²¹

Populárně naučné články o významných osobnostech

Třetí významnou skupinou článků byly portréty významných osobností. Většinou otevíraly celé číslo *Malého čtenáře*, jejich autor v pozdějších letech jen výjimečně nebyl B. L. Tyšler a věnovaly se téměř bezvýhradně spisovatelům. Vznikly tak články o Janu Nerudovi, Adolfu Heydukovi, Janu Kozlovi apod. Tyšler se zaměřil i na zemřelé české

¹¹⁸ Doubek, František: Vosa hrnčířská, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 1, s. 14.

¹¹⁹ Poděbradský, J: Rostliny kaktovité, *Malý čtenář* 10, 1891, č. 7, s. 112.

¹²⁰ Tykač, Josef: Ruský dům, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 4, s. 59.

¹²¹ Dolenský, Jan: Na pampách, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 1, s. 6.

velikány. Objevovaly se ale i články z jiného soudku, například o Vojtovi Náprstkovi. Jak už se i jinde ukázalo, *Malý čtenář* byl samozřejmě ovlivňován společenskými událostmi, tudíž mohla mládež číst i portrét korunního prince Rudolfa, který se vztahoval k jeho sebevraždě. O tom, že princ Rudolf odešel ze světa vlastní rukou se zde samozřejmě nemluvilo a netajilo se to jenom před dětmi, alespoň oficiálně. „Stále ještě zdá se nám, že nemožno, aby ten, s nímž srdce naše téměř stejně cítilo, aby pýcha rodičů císařských, ozdoba císařského domu, naděje národů rakouských, šlechtný podporovatel umění a věd, v nejkrásnějším věku skláněn byl v předčasný hrob.“¹²² I když i v portrétech osobností převládaly ty české, jasně vidíme, že jsme stále patřili k Rakousku-Uhersku a spisovatelé *Malého čtenáře* si zase tolik dovolit nemohli. I proto ani v nejmenším nepřekvapí závěr článku o princí Rudolfovi: „Zvěčnělý korunní princ Rudolf ušel sice dobám snad pohnutým a těžkým, ale ušel také slávě nade vše pomýšlení veliké. Stručnou tuto črtu o vznešeném nástupci trůnu končíme prosbou: Dobrotivý otec nebeský potěš, ochraňuj a žehnej císařskou rodinu, císaře a krále našeho a všem národům dlouhá léta Jej zachovej!“¹²³

Jinak se populárně naučné články věnovaly hodně různorodým tématům. Občas se objevil článek o českých zvycích a pověrách, společenských událostech, jinak se psalo o poštovních známkách, staročeském orloji apod.

7. 2. Faktografická literatura v *Malém čtenáři*

Malý čtenář byl neobyčejným časopisem v tom, že se skutečně pokoušel předat vědomosti odlehčenou formou. Skrze vypravování sděloval základní fakta, která jinak mládež slyšela v přírodopise nebo zeměpise. V pozdějších letech se stále více objevují také cestopisy, po kterých byl mezi dětmi opravdový hlad.

Přírodopisné a zeměpisné obrázky

V *Malém čtenáři* se vyskytovaly tzv. přírodopisné nebo zeměpisné obrázky. Oboje stály na hraně mezi naučnou literaturou s populárními prvky a literaturou narativní. Je zjevné, že cílem bylo poučení čtenáře a obsahem jednoduché informace o zvířeti, rostlině nebo zemi. Forma však odpovídala nebo se alespoň blížila příběhové próze se zvířecím hrdinou.

¹²² Hůla, Josef: Za korunním princem Rudolfem, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 11, s. 158.

¹²³ Tamtéž, s. 159.

Pokud se jednalo o zeměpisný obrázek, vystupovali tu aktivně domorodci. Příběhy neztrácely zápletku a vyvrcholení, i když často kostrbaté.

Nejčastěji přispíval přírodopisnými obrázky do *Malého čtenáře* Jan Dolenský. Čtenáři od něj četli články o přírodě jako „Veverka“,¹²⁴ „Upír“,¹²⁵ „Letoun měkkoploutvý“¹²⁶ a další. V těchto člancích stále mezi sebou bojuje stránka výchovná s tou zábavnou, tedy v tomto případě romanticky dějovou. V člancích Jana Dolenského (např. v článku „Orel zlatý“¹²⁷) nalezneme pasáže věnující se čistým faktům. „Ve skalnatém výklenku hromada okleskův, suchým roštím pokrytá, jest mu ložnicí i jídelnou – vším. Tam odchovává i dítky své, tam odpočívá též po denních strastech.“¹²⁸ Převažují však vždy řádky, kde autor pojednává o zvířeti jako o člověku, prožívá jeho problémy se sháněním potravy, starostí o rodinu, líčí ho pro děti v kladném světle. Přidává mu smyšlené vlastnosti a myšlenky. Akce tvoří základ článků Jana Dolenského. „Nejbujnější srnku vyhlédl si orel. Již zatíná ostré drápy do ubohé srnky. Oko jeho ohněm plane.“¹²⁹

Zeměpisných obrázků nenajdeme v *Malém čtenáři* tolik, přesto zde ale tvořily významnou součást té ryze vzdělávací roviny. Splňovaly stejné podmínky jako ty přírodopisné, vysvětlovaly fakta příběhem. Jejich hrdiny ale nebyla zvířata, nýbrž obyvatelé cizích zemí. Příkladem může být úryvek z článku od Jaroslava Pekaře: „Každému kmeni vládne dědičný pohlavár (král). Vladařové ti pocházejí z nejváženějších rodin svého kmene. Moc takového černého veličenstva jest sice neobmezena, ale o důležitých všeobecných záležitostech svolávají také k poradě všední muže svého kmene.“¹³⁰

Cestopisy

Cestování mělo v *Malém čtenáři* téměř neomezený prostor. S přibývajícímí léty se stále více prosazovaly příspěvky dobrodružného rázu. Cestopisy mezi ně patřily, i když se věnovaly skutečným událostem, spatřovaným vypravěčem. Cestovalo se snad po celém světě. Od běžných cestopisů se ty pro děti odlišovaly běžným vysvětlováním cizích pojmů a snad ještě barvitějším líčením prostředí, kterým se procházelo. I v cestopisech se potom

¹²⁴ Dolenský, Jan: Veverka, *Malý čtenář* 6, 1886-87, č. 4, s. 60-62.

¹²⁵ Dolenský, Jan: Upír, *Malý čtenář* 6, 1886-87, č. 1, s. 14-16.

¹²⁶ Dolenský, Jan: Letoun měkkoploutvý, *Malý čtenář* 8, 1888-89, č. 2, s. 22-23.

¹²⁷ Dolenský, Jan: Orel zlatý, *Malý čtenář* 7, 1887-88, č. 7, s. 102-103.

¹²⁸ Tamtéž, s. 102.

¹²⁹ Tamtéž, s. 103.

¹³⁰ Pekař, Jaroslav: O Bečuanech, *Malý čtenář* 6, 1886-87, č. 7, s. 105.

objevovaly narážky na cennost rodného kraje. Jedním z mnoha takových příspěvků byl několikadílný článek „Sloni na Sumatře“.¹³¹ „Tu najednou napravo v lese bylo slyšeti zvláštní hlomoz, stále se rozmáhající. Malajci hned řekli: ‚Ada gad’a! Ada gad’a!‘ (Jsou tu sloni!) – a za několik minut viděli jsme asi padesát kroků před sebou vycházeti z lesa 25-30 těchto zvířat.“¹³²

Je ovšem obtížné jasně rozlišit, jestli se jedná o faktografický zeměpisný obrázek, dobrodružnou literaturu pro děti nebo cestopis. V dílech autorů *Malého čtenáře* se žánry často prolínaly. I když se autoři populárně naučných článků po většinu textu drželi fakt, v pár větách jim uklouzly dojmy nebo smyšlené příhody. Stejně tak bychom k populárně naučným nebo faktografickým článkům mohli zčásti řadit povídky dějepisné nebo dobrodružné.

¹³¹ Durdík, Pavel: Sloni na Sumatře, *Malý čtenář* 10, 1891, č. 16, s. 250-251; č. 17, s. 275-276, č. 18, s. 279-280; č. 19, s. 294-296.

¹³² Tamtéž, č. 18, s. 279.

8. ROZMANITOSTI

Poslední ze čtyř původních součástí *Malého čtenáře* oplývala alespoň zpočátku tou největší hravostí. Toto tvrzení není moc dobrou vizitkou pro časopis, nutno ale říci, že v pozdějších letech se texty v *Malém čtenáři* stále zlepšovaly. Rozmanitosti dávaly *Malému čtenáři* punc časopisu, nepůsobil jenom jako soubor článků. Rozvíjely logické myšlení dětí a společně s obrázky snad více přispěly k jeho oblíbenosti. Děti tu našly hádanky (čtvercové a vůbec různé), palindromy, rébusy, záhadné nápisy, prostě všechno hravé na poslední stránce následující po tom, co se měly naučit v časopisu.

9. ZÁVĚR

Počátky časopisu *Malý čtenář* si spojujeme s trojicí poděbradských učitelů, kteří začali v konkurenci jiné literatury vytvářet něco velmi podobného a nevybočujícího z řady. *Malý čtenář* vznikl jako dílo plné moralizování a pouček a nikdy se toho úplně nezbavil. Již během pár let si ale díky rozmanitému žánrovému složení, pestrému obrazovému doprovodu a tematice blízké dětem získal přední místo v české literatuře pro děti a mládež. Chytil se nového proudu, jenž se stále více přibližoval přirozenému dětskému myšlení a toužení.

Nevyšlo směřem katolického nebo výhradně slovansky orientovaného časopisu, ale spíše se snažil o přijetí učení jako zábavy. Školní vědomosti si děti upevňovaly a přesvědčovaly se o nich v článcích, ve kterých vystupovali jim podobní hrdinové. S přechodem do Vilímkova nakladatelství skutečně vzrostla kvalita, mládež se mohla těšit na dobrodružství neprotkané poučováním.

Časopis nepřežil druhou světovou válku. Byl to však on, kdo začal psát literaturu skutečně pro děti, ne pro rodiče, kteří měli dětské čtení schvalovat. Stalo se to také proto, že časopis vedle děl učitelských praktiků brzy začal otiskovat příspěvky renomovaných spisovatelů, známých i širší čtenářské veřejnosti. Z řad těch nejznámějších spisovatelek přispěly do *Malého čtenáře* především Sofie Podlipská a Eliška Krásnohorská. Sofie Podlipská sem nepsala často, nalezneme od ní pár pohádek a příběhů s dětskými hrdiny. Eliška Krásnohorská psala pro časopis především vlastenecky laděné básně. Největší rozkvět básnictví přichází s Josefem Václavem Sládkem, který tak ještě povznesl úroveň časopisu již tak dost nastavenou příspěvky básníka Adolfa Heyduka. Dalšími spisovatelskými osobnostmi, které do *Malého čtenáře* přispěly, byli Alois Jirásek a ve větší míře Karel Václav Rais svými dějepisnými povídkami.

Malý čtenář se vyrovnal s folklorními odkazy i s prvními hybridními výkony spisovatelů, kteří se snažili skloubit folklor s vlastními autorskými tendencemi. Prošel si fázemi úpadku i vzestupu. V prvních letech 1882–1895 ovšem vytvořil základnu pro další desetiletí.

RESUMÉ

Časopis *Malý čtenář* vycházel v letech 1882-1941. Jeho cílovou skupinou se staly děti. Vznikl z iniciativy poděbradských učitelů Smetany, Zeleného a Vognara. V roce 1887 přešel do nakladatelství J. R. Vilímka. Počátky časopisu v letech 1882-1895 byly obtížné. *Malý čtenář* byl hodně výchovným dílem, základ tvořily poučky a moralizování. Postupem času se ale orientoval na starší čtenáře, chlapce kolem dvanácti až patnácti let. Preferoval dobrodružnou a historickou prózu. V poezii vynikl především Josef Václav Sládek. Časopis se dostal na špičku ve své konkurenci.

Nejprve se časopis vyrovnával s folklorem. Próza byla tvořena pohádkami a bajkami. Hledal také svého cílového čtenáře. Převládala poezie, která se zaměřovala na jednoduché lyrickoepické básně o přírodě. Velkou část tvořily populárně naučné články o zvířatech nebo o tradicích a zvycích.

Když časopis přešel do Vilímkova nakladatelství, získal zkušenější spisovatele i bohatší obrazový doprovod. Stal se součástí české literární scény a působil tak až do druhé světové války. Soustředil se teď více na zábavnou prózu. Stále zůstávaly základními tématy národní hrdost a láska k vlasti, úcta k rodičům a katolická víra. Prosadilo se ale i dobrodružství a hravost. Spisovatelé více věděli o dětské duši.

RESUME

Magazine *Malý čtenář* published from 1882 to 1941. The target group were children. It was an initiative of teachers from Poděbrady Smetana, Zelený and Vognar. In 1887 he moved into J. R. Vilímek's publishing. Beginnings journal in the years 1882 - 1895 were difficult. *Malý čtenář* was educational work, based on theorems and moralizing. It was influenced by actual national situation. Over time, however, focused on older readers, a boy about 12 or 15 years. It preferred adventure and historical fiction. In poetry excelled Josef Václav Sladek. The magazine got on top of its competition.

First, the magazine settled with folklore. Poetry was made up especially fairy tales and fables. Also looking for its target audience. Dominated by poetry, which focused on simple poems about nature. Largely due to a non-fiction articles about animals or about the traditions and customs.

When the magazine went to Vilímek's publishing, gained more experienced writers and richer pictures. He became part of the Czech literary scene and was so until the Second World War. Now concentrated more on entertaining prose. Still remain the basic themes of patriotism and love of country, respect for parents and the Catholic faith. It has been recognized but also adventure and playfulness. Writers know more about child's soul.

PRAMENY A LITERATURA

PRAMENY:

Malý čtenář: školské mládeži československé pro poučení a zábavu. Smetana, Gabriel; Vognar, Karel; Zelený, Josef. 1882. Pardubice : Hoblík. 6 čísel, 1x měsíčně. ISSN 1802-6885.

Malý čtenář: školské mládeži československé pro poučení a zábavu. Smetana, Gabriel; Vognar, Karel. 1882-83. Pardubice : Hoblík.. 11 čísel, 1x měsíčně. ISSN 1802-6885.

Malý čtenář: Časopis pro českou mládež. Smetana, Gabriel; Vognar, Karel; Zelený, Josef. 1884. Pardubice : Hoblík.. 10 čísel, 1x měsíčně, ISSN 1802-6885.

Malý čtenář: Časopis pro českou mládež. Smetana, Gabriel; Zelený, Josef. 1884-85. Kolín: Jindřich Pak. 10 čísel, 1x měsíčně, ISSN 1802-6885.

Malý čtenář: Časopis pro českou mládež. Smetana, Gabriel; Vognar, Karel; Zelený, Josef. 1886. Kolín: Jindřich Pak. 10 čísel, 1x měsíčně, ISSN 1802-6885.

Malý čtenář: Časopis pro českou mládež. Smetana, Gabriel; Vognar, Karel; Zelený, Josef. 1886-87. Kolín: Jindřich Pak. 10 čísel, 1x měsíčně, ISSN 1802-6885.

Malý čtenář: Časopis pro českou mládež. Vilímek, Josef R. 1887-88. Praha : Josef R. Vilímek. 10 čísel, 1x měsíčně. ISSN 1802-6885.

Malý čtenář: Časopis pro českou mládež. Vilímek, Josef R. 1888-89. Praha : Josef R. Vilímek, 20 čísel. 1x měsíčně. ISSN 1802-6885.

Malý čtenář: Časopis pro českou mládež. Vilímek, Josef R. 1890. Praha : Josef R. Vilímek. 20 čísel, 1x měsíčně. ISSN 1802-6885.

Malý čtenář: Časopis pro českou mládež. Vilímek, Josef R. 1891. Praha : Josef R. Vilímek. 20 čísel, 1x měsíčně. ISSN 1802-6885.

Malý čtenář: Časopis pro českou mládež. Vilímek, Josef R. 1892. Praha : Josef R. Vilímek. 20 čísel, 1x měsíčně. ISSN 1802-6885.

Malý čtenář: Časopis pro českou mládež. Vilímek, Josef R. 1893. Praha : Josef R. Vilímek. 20 čísel, 1x měsíčně. ISSN 1802-6885.

Malý čtenář: Kniha české mládeže. Vilímek, Josef R. 1893-94. Praha : Josef R. Vilímek. 20 čísel, 1x měsíčně. ISSN 1802-6885.

Malý čtenář: Kniha české mládeže. Vilímek, Josef R. 1894-95. Praha : Josef R. Vilímek. 20 čísel, 1x měsíčně. ISSN 1802-6885.

LITERATURA:

CHALOUPKA, O.; NEZKUSIL, V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I.* Praha : Albatros, 1973. 112 s.

CHALOUPKA, O.; NEZKUSIL, V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II.* Praha : Albatros, 1976. 123 s.

CHALOUPKA, O.; NEZKUSIL, V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III.* Praha : Albatros, 1979. 148 s.

CHALOUPKA, Otakar. *Proza pro děti a mládež. Její otázky, působení a perspektivy.* Praha : Albatros, 1989. 210 s.

CHALOUPKA, Otakar...[et al.]. *Čeští spisovatelé literatury pro děti a mládež.* Praha : Albatros, 1985. 480 s.

KVAČEK, Robert. *České dějiny II.* Praha : SPL – Práce, 2002. 244 s. ISBN 80-86287-48-3.

LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha a Litomyšl : Paseka, 2006. 384 s. ISBN 80-7185-647-9.

MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu: české obrození jako kulturní typ*. 2. vyd. Jinočany: H&H, 1995. 264 s. ISBN 80-85787-74-1.

MERHAUT, Luboš...[et al.]. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Díl 4. S-Ž. Svazek 1. S-T*. Praha : Academia, 2008. 1082 s. ISBN 978-80-200-1670-6.

MERHAUT, Luboš...[et al.]. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Díl 4. S-Ž. Svazek 2. U-Ž*. Praha : Academia, 2008. s. 1089-2105. ISBN 978-80-200-1671-3.

MOCNÁ, Dagmar; PETERKA, Josef. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2004. 699 s. ISBN 80-7185-669-X.

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha : Vyšehrad, 2004. 414 s. ISBN 80-7021-397-3.

NOVÁK, Jan V.; NOVÁK, Arne. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. 4. přepracované a rozšířené vydání. Brno : Atlantis, 1995. 1804 s. ISBN 80-7108-105-1.

OPELÍK, Jiří...[et al.]. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Díl 1. A-G*. Praha : Academia, 1985. 900 s. ISBN 80-200-0797-0.

OPELÍK, Jiří...[et al.]. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Díl 2., svazek 1. H-J*. Praha : Academia, 1993. 589 s. ISBN 80-200-0468-8.

OPELÍK, Jiří...[et al.]. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Díl 2., svazek 2. K-L*. Praha : Academia, 1993. s. 597-1377. ISBN 80-200-0469-6.

OPELÍK, Jiří...[et al.]. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Díl 3. M-Ř. Svazek 1. M-O*. Praha : Academia, 2000. 728 s. ISBN 80-200-0708-3.

OPELÍK, Jiří...[et al.]. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Díl 3. M-Ř. Svazek 2. P-Ř.* Praha : Academia, 2000. s. 733-1522. ISBN 80-200-0708-3.

PETERKA, Josef. *Teorie literatury pro učitele.* 3. vyd. Jiloviště: Mercury Music & Entertainment, 2007. 346 s. ISBN 978-80-239-9284-7.